

פרק כב. בחירות במדינה ובעיר**קיז. זכות בחירה**

מצות מנוי פרנסים מוטלת על הציבור בכל שיטת משטר.¹

בהליכי הבחירה יש להקפיד על הכללים הבאים²

- א. כל מי שראוי לבחור מצווה לבחור.³
- ב. לכל בעלי זכות הבחירה זכות שוה.⁴
- ג. אסור להתנות את זכות הבחירה בדרישות שרירותיות.⁵
- ד. אסור להתנות את זכות הבחירה בדרישה שלא הכל יכולים לעמוד בה.⁶
- ה. יש לאפשר לכל בעל זכות בחירה נגישות נוחה למקום האסיפה או ההצבעה.
- ו. יש להעניק לכל אחד את המידע המלא בכל הנוגע לכל המועמדים.⁷
- ז. ניתן לשלול זכות בחירה רק בחוק.⁸
- ח. רק לבית דין סמכות לשלול זכות בחירה מאדם מסוים.⁹
- ט. מי ששללו ממנו את זכות הבחירה רשאי לערער לפני בית דין.
- י. שלילה שרירותית של זכות הבחירה עלולה לגרום לפסלות הבחירות. הרב משה בנבנישתי פוסק: "... רואה אני מנוסח השאלה שז' טובי העיר הללו לא הושמו כי אם על פי חכמי מנהיגי העיר ושאר העיר לא היה להם עסק במינויים, ואף אם לא מיחו בדבר הוא מטעם שדברי דלת העם אינם נשמעים, אם כן מנויים לאו במעמד אנשי העיר הוא ואין להם דין ז' טובי העיר לתקן במידי דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי".¹⁰
- פוסק מהר"ח פאלאגיי: "ודאי דעל פי הדין אין מקום לחייב לכת העניים שיקבלו עליהם בע"כ הממונים הללו אשר ביררו מכת העשירים... דאין מנוי רב וממונה נמצא מצד אחד כי דוקא מכל הצבור בכללותו".¹¹

¹ ראה סעיפים ג קיב.

² ראה סעיף צח.

³ ראה סעיפים רלא רלג.

⁴ ראה סעיף יט שבני העיר נדונים כשותפים שוים בעניני העיר.

⁵ בימינו מקובל שאסירים או אזרחים הגרים בחו"ל אינם מצביעים והגבלות אלו נחשבות כסבירות. וראה סעיף קיח, שהיה מקובל בקהילות בגולה שלא היתה זכות בחירה למי שלא שילם מסים.

⁶ לדוגמא, עשויה להיות דרישה לתשלום סכום כסף בעבור מימוש הזכות. יש להוסיף כי לבני העיר זכויות ממוניות בעירם, ולפיכך אין רשות לפרנסים להציב דרישות מכבידות הפוגעות בזכותם להגן על ממונם.

⁷ ראה סעיף קיב הערה 31.

⁸ ראה סעיף קיח.

⁹ ראה שו"ת צמח צדק הקדמון. ראה פנקס ועד ק"ק פאדוואה א קצב, פסק משנת שמי"ה, שבו אשרו דיני פאדוואה את זכות הבחירה של אחד מבני העיר לאחר ששלושה פרנסים הכירו כמה חדשים קודם לכן בזכות הבחירה שלו. וראה סעיף קז הערה 27.

¹⁰ שו"ת פני משה א ד. על החלטות שיש בהן משום רווחא להאי ופסידא להאי ראה סעיף קכט.

¹¹ משא חיים עז. שו"ת פני משה א ד.

למרות שהציבור מצווה לבחור אין בית דין כופה השתתפות בבחירות.¹²

בקהילות אחדות קבלו תקנה המחייבת השתתפות בבחירות.¹³

על השתתפות בבחירות בימינו כותב הרב נבנצל: "החזו"א ראה את ההצבעה כמצוה".¹⁴

*

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם קובעת: "כל אדם זכאי להשתתף בהנהלת ארצו, בין השתתפות ישירה ובין דרך נציגות שנבחרה בבחירות חפשיות".¹⁵ האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות קובעת כי: "לכל אזרח יהיו הזכות... להצביע..."¹⁶ אחת המשמעויות של ההחלטה שלפיה לאזרחים יש זכות בחירה היא, שמקום ההצבעה נקבע במרחק סביר ממקום המגורים,¹⁷ ולא מוטלות מגבלות לא סבירות המונעות מהאזרחים מלהצביע.¹⁸

בכמה מדינות קיימת הוראה חוקתית שלפיה חובה להצביע.¹⁹

¹² ראה שו"ע חו"מ קסג א בהגה: "והמסרב מלומר דעתו על פי החרם בטילה דעתו ואזלין בתר רוב הנשארים האומרים דעתם". אך ראה משא מלך החלק החמישי השער הראשון המשפט השלישי המדייק בפסק ההגה"מ והרמ"א, שהחלטות צריכות להתקבל בהשתתפות כל משלמי המס ללא יוצא מן הכלל, משום שהחלטות ציבוריות צריכות להתקבל "רובו מתוך כולו". וראה סעיף קלו.

¹³ ראה תקנות קנדיאה ד.

¹⁴ שיחות לספר בראשית שיחה יד, עמ' קנו. וראה אורחות רבינו הקהלת יעקב ד רכב. וראה שערי אהרן עמ' מט: "כידוע שרבותינו התבטאו בענין הבחירות ואמרו שזהו קידוש השם, כן העיד... בשם מרן החזו"א זצלה"ה... וכן אמר מרן הגרא"מ שך שליט"א... וכ"ה הלשון במכתבו של הגר"א קוטלר...". וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת החוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16, סעיף 27: "כל אזרח בישראל... זכאי להשתתף בבחירות לבית הנבחרים, בלתי אם נפסל, או נשללה זכותו לכך, על פי חוקת הבחירות". מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על סעיף זה, ניתן להניח שהדברים מקובלים עליהם.

¹⁵ הכרזה כא 1.

¹⁶ כתבי אמנה 25 1040

¹⁷ ראה הפדרליסט פרק כ מס' 61.

¹⁸ על המושג זכות ראה סעיף צח.

¹⁹ ראה ICL חוקת איטליה 48 (2), שם חוקת בלגיה 68 (2) בענין ההצבעה לסנט. וראה, EB (2008), election, Voting practices, Compulsory voting.

קיח. בחירות ישירות, כלליות, שוות וחשאיות¹

בחירות ישירות פוסק המהר"ם מרוטנבורג: "יש להושיב כל בעלי בתים שנותנים מסים... וילכו אחר הרוב הן לברור ראשים הן להעמיד חזנים... הן למנות גבאים".² פוסק הרמ"א: "כל צרכי ציבור שאינן יכולין להשוות עצמן, יש להושיב כל בעלי בתים הנותנים מס... וילכו אחר הרוב".³

לא בכל הקהילות נהגו כך. בקהילות רבות נעשו המנויים על ידי פרנסים מכהנים⁴ או על ידי אנשי ציבור שנבחרו לשם כך.⁵ לעיתים נערכה הגרלה בין המועמדים.⁶

במעהרין החליטו שיש תוקף לכל שיטות הבחירה הנהוגות בקהילות: "על כל קהילה וקהילה להתנהג על פי סדר ותקנות שלהם בענין ברירות האלופים ראשים וטובים ושאר התמנויות. ואיזה קהילה שאין להם סדר או שנראה להם כי הסדר שלהם איננו טוב למדי לפי הזמן, יעשו תקנה לעצמם בעניין, כפי ראות עיניהם, ויקויים דווקא על ידי איזה רב וראש הגליל כדי להשקיט ריבות וקטטות".⁷

בחירות כללית

○ משלמי מסים מבאר המהר"ט: "אותם שאינם פורעים בערך - אלו ודאי דלא מצטרפי לרובא כיון דלא שייכי בה ואולי לא יחושו לבזבזו הואיל ואינהו לא מחסרי ממונא".⁸

¹ בחירות ישירות - כל אזרח ותושב מצביע באופן ישיר למועמד או למפלגה. כלליות - משתתפים בהם כל התושבים והאזרחים. שוות - לכל אזרח ותושב קול אחד בלבד. חשאיות - מובטח שלא יודע למי הצביע כל אחד.

² הגהות מימוניות רמב"ם תפלה יא אות ב. וראה שו"ת מהר"י מיץ ז, המצטט את תשובת מהר"ם מרוטנבורג ומוסיף: "... ואל תטו מן הדרך אשר הראה לנו הגאון ואשר הורה ופסק ימין ושמאל כי דרכיו דרכי נועם וכל נתיבותיו שלום".

³ שו"ע חו"מ קסג א בהגה. וראה ב"י טור אורח חיים קנ ד"ה ואין פותחין. פשיטא, שהבטוי כל צרכי ציבור שבדברי הרמ"א כולל גם מנוי פרנסים.

⁴ ראה משא חיים, תורת המנהגות קכח; משנה ברורה שו"ע או"ח נג ס"ק נג.
⁵ ראה לבוש אורח חיים נג כ: "... בדורות הללו שבעונותינו הרבים הרבה מחזיקים במחלוקת בלי טעם ולא ריח וכל כוונתם לא לשם שמים... טוב וישר הוא שבוררין ברורים למנות שליח צבור". וראה מ"ב שו"ע או"ח נג ס"ק נג.

וראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק ל לד לו, שנציגי הקהילות בחרו מתוכם תשעה בוררים ואלו הציעו מועמדים מבין הנציגים ובסופו של דבר בחרו כל הנציגים את הנהגתם. בפוזנא נעשתה בחירת הגוף הבוחר - הכשרים, על ידי הפרנסים, והפרנסים חזרו ובחרו כעבור זמן את הכשרים לתקופת הכהונה הבאה. גם בברלין נעשתה בחירת המנהיגים על ידי הכשרים, ראה פנקס קהלת ברלין 36 ג. בפאדוואה היו בקלפי כדורים שחורים ולבנים. כל ממונה שהוציא כדור שחור נדרש להציע מועמד וכל הממנים הצביעו הן או לאו על אותו מועמד, ראה פנקס ועד ק"ק פאדוואה מבוא עמ' 28. וראה ספר התקנות למאה שערים ג. בחירת הועד א, עמוד כ', שבתחילה הגרילו גוף בוחר בן כ"ג חברים וגוף זה בחר את זטוה"ע.

⁶ ראה שו"ת מהרשד"ם יו"ד קכה; שו"ת אבקת רוכל רו; שו"ת דברי ריבות קצז. במקומות אחרים הציעו טובי העיר מועמדים ולאחר מכן הכריעו ביניהם באמצעות גורל, וראה שו"ת זכרון יהודה לר"י בן הרא"ש נא; שו"ת זכרון יוסף א.

⁷ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קעו. וראה סעיף יט הערה 8.

⁸ שו"ת המהר"ט א סט. המהר"ט אינו דן בשאלה מה ההצדקה לדרוש מאזרחים לשמור על חוק מבלי שתהא להם נציגות בהנהגת העיר בשל שלש סיבות - א. הפרנסים נבחרו באופן אישי ולא כנציגי קבוצה כל

בדיון שהחלטה בו אינה כרוכה בהוצאה כספית משתתף כל הציבור. פוסק הרב יהודה אריה ממודינא: "הא תינח לענין ממון במסים ותקנות העיר להכי התנו שיקרא קהל הפורעים מיב' דוקא ומעלה כי הם היותר עשירים גם במיגדר מילתא בהסכמת החכמים ניחא... אבל להחרים על זולתם היה להם לקרוא את כלם להתועד, כי נפש העני כנפש העשיר בדבר שיש בו עסקי נפשות יקר בעיני ה'".⁹ כותב החזו"א: "... ונראה דאין דברי מהר"ם אלא בעניני ממון, כיון שאין הנידון נוגע אליו... ולפי"ז אם הנידון למגדר מלתא במילי דשמיא דין הוא שגם העני נכנס במנין עמהם".¹⁰

○ תושבים קבועים פוסק הרב וולדינברג: "... וברור שלחות דעה בענינים ציבוריים עירוניים יש הזכות רק לבני העיר הקבועים, לאותם שנקראים בני העיר".¹¹

○ מגבלות גיל ההגהות מימוניות והרמ"א אינם מפרטים את גיל המשתתפים באסיפות הציבור.¹² מצאנו בענין זה כמה דעות. מדברי רש"י ניתן להסיק כי מי שנתמלא זקנו רשאי להשתתף בהן.¹³ מדברי הרמב"ן ניתן להסיק כי פחות מבני עשרים אינם משתתפים בהכרעות ציבוריות.¹⁴ מדברי מלכיאל משמע שלדעתו גיל הבחירה הוא שמונה עשרה.¹⁵

בקהילות אחדות השתתפו בהחלטות ציבוריות גם בני פחות משמונה עשרה.¹⁶

○ פסולי יוחסין¹⁷

○ עמי הארץ מהגמרא משמע, שלעמי הארץ אין זכות להביע דעה בעניני הציבור.¹⁸ כותב רמח"ל: "רוב האנשים בעולם הם האוילים וחסרי המדע והמיעוט אנשי

שהיא. ב. החלטות הפוגעות במיעוט צריכות להתקבל בהסכמת אדם חשוב וחזקה עליו שהוא יגן על זכויות המיעוט, ראה סעיף קכט. ג. הפרנסים כפופים לביקורת שיפוטית ותמיד וכל מי שנפגע על ידי החלטות ציבוריות רשאי לפנות לבי"ד, ראה סעיף קנה.

⁹ פחד יצחק ערך חרם שלא לשחוק. ראה שו"ת מהרשד"ם או"ח לו; שו"ת דברי ריבון רכד; שו"ת לחם רב ב. וראה סעיף זה הערה 21.

¹⁰ חזו"א נזיקין ב"ב ה א. אפשר להביא ראיה לכך מדברי השי"ך שו"ע יו"ד שעו ס"ק יב. וראה חורב עמ' 447. וראה פנקס קהל קאסאלי מונפיראטו החלטה תקסח משנת שע"ד לפ"ק.

¹¹ שו"ת ציץ אליעזר ב כד. על הגדרת תושב קבוע ראה סעיף רלא. וראה סעיף רלג.

¹² ראה סעיף קיז.

¹³ ראה בבלי חולין כד ב: "ת"ר נתמלא זקנו ראוי ליעשות שליח ציבור", ומפרש רש"י: "לכל צרכיהם לתקוע שופר ולנדות ולמנות פרנס". וראה חידושי הרמב"ן, הרשב"א והמאירי שם המשיגים על רש"י ולדעתם, שליח ציבור הוא רק היורד לפני התיבה.

¹⁴ ראה פירוש הרמב"ן על התורה במדבר א ג: "... יתכן שיהיה פירוש 'כל יוצא צבא', כל היוצאים להקהל בעדה, כי הנערים לא יקהלו בתוך העם. כי כל אסיפת עם תקרא 'צבא'".

¹⁵ ראה שו"ת דברי מלכיאל ד פג: "... כי הוא בזיון להציבור שיצרפו נערים שהרי הציבור הם בזה כדיינים לדון על הענין שעוסקים בו". וראה שו"ע חו"מ ז ג. וראה סעיף קו הערות 50 51.

¹⁶ ראה שו"ת הרשב"א ה רכב, שבני חמשה עשר ומעלה משתתפים בהטלת חרם. וראה שו"ת מהרי"ט א נח, שבני שלש עשרה בחרו את הגוף הבוחר את הפרנסים. וראה זקני יהודה עמ' 111 שהרב יהודה אריה ממודינא מתרעם על מי שנותן זכות בחירה לבני ארבע עשרה.

¹⁷ לפסולי יוחסין זכות להבחר לפרנסות, ראה סעיף קו. ק"ו שהם זכאים לבחור.

¹⁸ ראה בבלי סנהדרין כו א: "שבנא הוה דריש בתליסר רבוותא, חזקיה הוה דריש בחד סר רבוותא... בא נביא ואמר לו... קשר רשעים הוא וקשר רשעים אינו מן המנין". מכאן שמעיקר הדין סופרים רק את התלמידים.

וראה הערה 24.

השכל בטבע. ובין אנשי השכל הטבעי עצמם הרוב הם אשר לא לימדו עצמם בחכמות ועיונים... אלא עסקו בסחורה ובשאר מלאכות או שבחרו להם ישיבת הקרנות הבטלה. ובין תופשי החכמות עצמם, הרוב הם אשר לא ייגעו עצמם... לרדת לעומקם של דברים, אלא שבעו בשטחיות הדברים לכשיוכלו לדבר בתוך האסיפות ומקהלות הנכבדים... והמיעוט הם הם שמרבים בישיבה לברר וללבן דבר להיות מן היודעים בפועל ולא בשם".¹⁹ לעומת זאת, פוסקים רבי אליהו מזרחי ומהר"י אדרבי שגם הדיוטות נחשבים כחלק מן הקהל וממילא יש להם זכות בחירה.²⁰ הדברי מלכיאל פוסק: "אלמא שאף חלושי הדעת מ"מ דעתם שקולה בזה ללכת אחר הרוב".²¹

הדברי מלכיאל פוסק שבענינים מסוימים גם לעמי הארץ זכות להביע דעה: "כשיש לפניכם שני רבנים או שוחטים אשר ידוע ששניהם שוים ושניהם ראויים להתקבל בעירם, ויש אנשים שרוצים בזה ויש שרוצים בזה... אין צריך לזה לשיקול דעתם אם הוא טובת הציבור רק צריך לדעת איך ההוא רצונם מצד שגם הם שותפים בצרכי העיר...".²²

- נשים פוסק המהרי"ל: "... אפשר שאין מצטרפות לעשות תקנה על פי הרוב".²³
- רשעים כותב המהרי"י אסאד: "... אינם מן המנין קשר בוגדים כזה, כמו שאמר הנביא (ישעיה ח') לחזקי וסייעתו אע"פ שאתם מועטים מסיעת שבנא 'לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר' ופירש"י לא תאמרון אחרי רבים להטות לפי שקשר רשעים אינו מן המנין".²⁴ למי שחזר בתשובה יש זכות בחירה.²⁵
- נכרים לנכרים זכות בחירה בישוביהם.²⁶
- חרש, שוטה וקטן אינם זכאים לבחור מפני שאין להם דעת.²⁷

¹⁹ מסילת ישרים בעריכת אברהם שושנה סדר ויכוח עמי' סד'.

²⁰ ראה שו"ת הרא"ם נג; שו"ת דברי ריבות רכד. וראה סעיף קיב הערה 26.

²¹ שו"ת דברי מלכיאל א לה יג.

²² שו"ת דברי מלכיאל ד פג. וכע"ז פוסק החזו"א, ראה קובץ ענינים עמי' קצח. וראה שו"ת דברי מלכיאל א לה: "ו' ובענין מש"כ דאין שוקלין הדיעות נראה דיש מקום לחלק בזה. כגון בלקיחת רב ומורה וכדומה התלוי בדעת תורה אם הוא ראוי או לא. א"כ אין שייך לצרף דעת ההמון בזה כיון שאינם יודעים מאומה בזה. וקרוב לומר דאדעתא דהכי נשתתפו. ורק נראה שאם יש להם איזה טענה שאינם רוצים בדבר שגם ההמון יודעים זה. כגון מפני מדה מגונה או כדומה. בזה וודאי יש להם דיעה. משא"כ בדבר שאינם יודעים".
²³ שו"ת מהרי"ל החדשות קמו. וראה ספר החינוך מצוה תצז: "מצות מינוי מלך עלינו... וזאת מן המצוות המוטלות על הציבור כולן הזכרים, כי להם יאות לעשות ענינים אלה". פשיטא, שהוא הדין בנוגע לשאר המנויים. וראה קובץ תורני, ספר זכרון ניצוצי אש עמי' קמא, שלדעת האדר"ת נשים חייבות בכל המצוות המוטלות על הציבור. וראה שו"ת דברי מלכיאל א לה, שלכתחילה נעשתה שותפות הקהל מתוך הנחה שלהמון העם הכולל נשים אין זכות הצבעה. לכל הדעות יש לנשים זכות מחאה אם הציבור מחליט החלטות הנוגעות לכספן בניגוד לרצונן, ראה סעיף קלא הערה 7.

²⁴ שו"ת יהודה יעלה א או"ח לו. על הבטוי קשר רשעים ראה סעיף קיב הערה 29. הרמב"ם סנהדרין ב יד משתמש בבטוי קשר בוגדים. וראה שו"ת הריב"ש סא.

²⁵ ראה שו"ת תרומת הדשן פ"כ ריד.

²⁶ ראה סעיפים שכ שכב.

²⁷ ראה רמב"ם שלוחין ושותפין ב ב.

בחירות שוות לכל בעל זכות בחירה יש קול אחד בלבד. פוסק המהר"י"ט: "אותם שפורעים המס כולם שוים, העשיר בעושרו והעני ממנו בעוניו, דלפום גמלא שחנא"²⁸ כך נהגו בפרנקפורט: "זכות הבחירה האקטיבית והפסיבית ניתנה לכל אחד מחבריה ללא הבדל בין עשיר, המשלם מסים גדולים, לבין עני, המסתפק בתרומת חבר קטנה. לא היו לברון רוטשילד, הנדבן, הצדיק והידוע, זכויות יותר רחבות מאשר לשאר החברים"²⁹. לא די בהסכמת רוב הציבור ויש לבחירות תוקף מחייב רק אם רוב בנין החכמים מקבל את תוצאות הבחירות.³⁰ פוסק מהרשד"ם: "והעיקר לילך אחר רוב מנין כשיהיו רוב בנין, דאז ודאי לא יבחרו אלא האמת והיושר מה שאין כן ברוב ההמון"³¹. כיוצא בזה, אין תוקף לבחירה שמרא דאתרא מתנגד לה. בליטא תקנו: "שום אדם שיתמנה, הן איזה עליו גדול וקטן, ויהי בלתי הסכמת הרב, בטל ומבוטל ואין ממש מעיקרא"³².

בחירות חשאיות לדעת המהר"ם מרוטנבורג והרמ"א החלטות ציבוריות מתקבלות בהצבעה פומבית וגלויה אך בקהילות רבות הקפידו על הצבעה חשאית.³³

על הבוחרים להצביע לפי שיקול דעתם ולשם שמים. פוסק ההגהות מימוניות: "... ויקבלו עליהם ברכה שכל אחד יאמר דעתו לשם שמים ולתקנת העיר..."³⁴ כותב הרש"ר הירש: "בכל עניני העדה... יתאספו לאספה... וכל אחד יקבל עליו לומר דעתו לשם שמים... וכפי אשר יורהו שכלו לחוות שמה את דעתו"³⁵.

שוחד בחירות אסור באיסור חמור. בליטא תקנו: "וכן שום ראש מדינה לא יתן מעות שיבחרו אותו לר"מ..."³⁶ כעבור כמה שנים תקנו שם: "ומי שנתקבל מחמת הלואת ממון או מחמת

²⁸ שו"ת המהר"י"ט א סט. וראה אשל אברהם שו"ע או"ח נג אות ג. וראה שו"ת מהרשד"ם או"ח לו שבתחילת דבריו משמע שמבין פורעי המס רק לעשירים יש זכות בחירה אולם בהמשך דבריו הוא מצטט את פסק ההגהות מימוניות ומשמע שהוא סובר שיש זכות בחירה לכל פורעי המס. על שיטת המהרשד"ם ראה שו"ת לחם רב ב; שו"ת ציץ אליעזר ג כט, ואכמ"ל. וראה שו"ת דברי מלכאל א לה יג): "בכל הפוסקים לא הוזכר רוב בנין רק מי שנותנים רוב הממון. ולא מי שגדולים בחכמה וכדומה".

²⁹ שו"ת שרידי אש ד עמי שסט.
³⁰ ראה סעיף קל. וראה סעיפים קי קיב קיג.

³¹ שו"ת מהרשד"ם או"ח לו. וראה ערוך השלחן חו"מ ג ח. וצ"ע מפני מה ההגהות מימוניות והרמ"א השמיטו. פנקס מדינת ליטא ועד תקכ"א תתקעח. וראה סעיף קלז.

³² ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא קי החלטה משנת שפ"ט לפ"ק. תקנות יהודי מעהרין, ועד דרעזנין שלד (ט), תקנה משנת תי"ט לפ"ק; וראה פנקס קהל וירונה הקדמה עמ' 18 – 19, שבירונה היו הצבעות חשאיות באמצעות גולות לבנות (הן), שחורות (לאו) ואדומות (נמנע). וראה פנקס קהילת ברלין 262 החלטה משנת תקל"ב לפ"ק. וראה תקנות חברת מאה שערים סעיף ב, מגנזי ירושלים עמ' י.

³⁴ הגהות מימוניות רמב"ם תפילה יא אות ב. וראה שו"ע חו"מ קסג א בהגה. וראה שיחות לספר בראשית שיחה יד; שו"ת ציץ אליעזר ג כט פרק א. מטעם זה פשיטא שאין לבוחרים להענות לבקשה של מי שמתאים אך אינו רוצה להתמנות, וראה תקנות רומא, החלטה 1135 משנת התני"ג. וראה סעיף מז.

³⁵ חורב עמ' 447. וראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קעו. וראה סעיף מח.

³⁶ פנקס מדינת ליטא ועד תנ"א לפ"ק תתמא. וראה דברים טז יט: "לא תטה משפט לא תכיר פנים ולא תקח שחד...", ומבאר אדרת אליהו על התורה האופן השני ריש פרשת שופטים ד"ה לא תקח שחד: "מן הדין למנות אותו". וראה רש"י בבלי סנהדרין ז ב ד"ה אלוה הבא בשביל כסף: "דיין שהעמידוהו על ידי שנתן ממון למלך על כך". וראה שו"ת חת"ס חו"מ קס: "בעיקור הדין נראה בודאי אם המצא ימצאו ב' עדים

שוחד אזי המעות יהי קנס להמדינה ואסור להתנהג ברבנות, והמקבלו יהי לו העברה עולמית".³⁷

בבוסקוביץ נשבעו הממונים: "אך וויל מאכין ראשים וטובים וי"א אנשים ובעלי תקנות הכל לשם שמים אנשים הגונים לזה לפי דעתי ושכלי ולא מחמת שום צד הנאה בעולם, ממון או דברים ומכ"ש ניט מחמת איזה שוחד מוקדמת או מאוחרת".³⁸

אסור להפעיל לחצים על הבוחרים ואסור לבוחרים להכנע ללחצים.³⁹ במערהין החליטו: "בועד התחדשות המדינה אין שום בן אדם רשאי להעזיז ולבוא לשם, יהיה מה שיהי אפילו רבנים ומכל שכן שארי ב"ב, הן בני מדינתנו והן ממדינות אחרים... ולא ישאו פנים לשום אדם, אפילו יהי נכבד מאוד".⁴⁰

מי שעשויה להיות לו טובת הנאה אישית מתוצאות הבחירות אינו רשאי להשתתף בהן. כותב הרב יוסף אנגל: "מה לי שוחד ממון או הנאה זו".⁴¹ מנימוק זה, קרובי משפחה של המועמדים אינם רשאים להשתתף בבחירות. בדיווח על בחירת פרנסים שנערכה בוירונוה כתוב בין השאר: "פלקון בחר במהר"ר מרדכי... והוא וקרוביו לא שמו בלוט".⁴² בכמה ערים התקבלה תקנה שאין למנות רב שיש לו קרובים בעיר.⁴³

על הפרנסים לפקח על הליכי הבחירות.⁴⁴ קהילות אחדות קבעו שמרא דאתרא או בית הדין יפקחו על הבחירות.⁴⁵

כשרים... שיעידו שמאנשי הק"ק קבלו שוחד על הנ"ל א"כ פשוט כביעי בכותחא דהקבלה ההיא שע"י אותו המינוי בטלה מעיקרא". וראה שו"ת תשורת ש"י א תקעד. וראה קובץ שיעורים בבא בתרא עא המדייק בדברי התוס' ב"ב כא א ד"ה זכור אותו האיש לטוב: "ואפשר... אם הממנה הגון לזה, אין איסור ליקח מעות ממנו כדי שימנוהו". כך גם מדייקים בדברי רש"י בבלי יבמות סא א ד"ה קטיר קחזינא הכא. וראה ב"ח טור חו"מ ד"ה אין למנות דיין שאינו הגון וכו', שאסור לעמוד לפני דיין שנתן ממון כדי שיתמנה אפילו אם הוא הגדול בעיר בחכמה ובמנין.

³⁷ פנקס מדינת ליטא ועד תנייה לפ"ק תתפב. וראה פנקס ועד ארבע ארצות ח ושם קעח.

³⁸ תקנות באסקאביץ, מן הגננים בעמ' 105.

³⁹ ראה שו"ת דברי ריבות רכד.

⁴⁰ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"ק לפ"ק נא. נלעני"ד שהמשביע את חברו שיצביע בעבור מפלגה פלונית עושה שלא כדין ממ"נ: אם לדעת החבר ראוי להצביע לאותה מפלגה אין צורך בשבועה. ואם לדעתו לא ראוי להצביע בעבורה הרי זה כמשביע את חברו לנהוג בניגוד לשו"ע. הנימוק היחיד המצדיק השבעה היא הטענה שהשבועה נועדה למנוע לחצים המופעלים על הבוחר שלא להצביע לשם שמים, ראה רמב"ם גירושין ב ב. שו"ת בן פורת ב ז.

⁴² פנקס קהל וירונוה ב תעג, החלטה משנת ש"ז. וראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' רסד החלטה משנת תל"ד לפ"ק. וראה שו"ת דברי מלכאל ד פג בענין מנוי רב.

⁴³ ראה שו"ת הרמ"א קלג תשובת הגאון שאול בן הגאון מוהר"ר העשיל; שו"ת זכרון יוסף יו"ד יד; שו"ת עבודת הגרשוני ב. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ יז, שלמנהג זה כמה טעמים: "א", משום דכמה עניני ציבור וגביות מסים, יעשו בצירוף הסכמת חבר עיר. ואינו מן הדין שיהי לו קרובי בעיר, הנוגעי בענין זה... ב', שהוא פסול לדון לקרוביו. וכל מי שיש עמהם דין ודברים, יצטרך להביא לו דיינים מחוץ לעיר... ג', מפני תחלת הקבלה, שכל מי שיש לו קרוב למדן, יאמר: אותו תקבלו לרב. וירבו מחלוקי בניניהם. וגם לפעמים לא יהי אותן הלומדים ראוי לכך, ומפני זרוע עוז של הקרובים יתקבל לרב".

⁴⁴ ראה שו"ע או"ח נג יט בהגה. וראה פנקס ועד ק"ק איטאליאני בוויניציאה צד החלטה משנת תי"ח לפ"ק.

"זו תורת משה לא תבטל",⁴⁶ אולם לציבור יש סמכות להחליט על שנויים בנהל הבחירות. פוסק הרב וולדינברג: "כל דיני ומנהגי אופני הבחירה ניתנים להשתנות ע"י קביעת מנהג חדש מכל אנשי העיר או רובם, או ע"י אותם שהובררו לשם תיקון תקנות לטובת העיר ע"י כל הקהל או רובו, ואפילו יחיד כשנברר במיוחד לשם כך, והמנהג החדש מקבל את התוקף הראוי אחרי שינהגו בו שלש פעמים".⁴⁷ זאת, בתנאי שהשינויים הם לחיזוק הדת ולתיקון העולם.⁴⁸

לדעת כמה מן הפוסקים ראוי להרחיב את זכות בחירה יותר ממה שהיה מקובל בקהילות.

משלמי מס פוסק הרב עוזיאל: "ומסתברא לן שמושג 'מסים' שנאמר בזה, הוא כולל כל תשלומים שתופיים שהיחיד משתתף בהם לפי הערכתו. ובכלל זה גם תשלום בעד שריוות של מים ונקיון וכיוצא. הואיל וכל השריוות האלה נעשות מקופת הצבור ומתנהלות על ידי הנהלה צבורית נבחרת. הלכך שורת הדין נותנת שכל המשתתפים בתשלומים ככל מה שהוטל עליהם, בין רב למעט, יש להם הזכות להשתתף גם בבחירות ההנהלה הצבורית העירונית בזכות שוה ומלאה. זהו מעיקר הדין וההלכה".⁴⁹ הרב וולדינברג פוסק: "אבל להלכה נוטין לענין דברי הסוברים שאלו שלא מילאו אחרי התחייבות המס שהטילו עליהם הקהל ונבחריו ע"י תקנות הקהל, אין להם זכות בחירה וחזק דעה... אם לא שיש מנהג קבוע שנהגו בו כבר ג' פעמים, או שכן נקבע בתקנון הקהל או העדה, שלכולם יש זכות בחירה מגיל בגרות כזה וכזה, אזי לא מעכב כלל אי תשלום המס".⁵⁰

⁴⁵ ראה "כתבי מנוי לרבנות", זכור לאברהם קובץ תורני תשנ"ט עמ' תקצא. וראה ספר התקנות למאה שערים ג. בחירת הועד א (עמוד כ): "בכל שתי שנים במועד חג הסוכות יבחרו להם בני החבורה ועד חדש... לעיני הבד"ץ דק"ק אשכנזים הי"ו...".

⁴⁶ ראה סעיף עג הערה 3. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת החוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 29: "בית הנבחרים יבחר בבחירות שוות, ישירות וכלליות, על ידי הצבעה חשאית", והרבנים שהעירו על החוקה לא העירו מאומה על סעיף זה. וראה הצעת החוקה סעיף 50, שם מובאות שתי גירסאות ושתי אפשרויות חליפיות לבחירת נשיא המדינה: על ידי בית הנבחרים או על ידי הציבור באופן ישיר. הרבנים לא העירו מאומה על סעיף זה פרט להרב אושפיזאי שהציע, שהנשיא יבחר על ידי כל העם. ראה גם שם הערה לסעיף 34 בשם הרב מ. לוי: "הוא בעד השיטה, שלפיה הממשלה נבחרת על ידי נשיא המדינה, והיא אחראית לפניו (השיטה של ארצות הברית)". יש להעיר על דבריו, שסמכויות הנשיא בהצעת החוקה מאד מצומצמות (ראה שם סעיפים 56 – 60) ואין להשוותו לנשיא ארצות הברית שיש לו סמכויות נרחבות ביותר. כמדומני שלא מקובל בשום מקום בעולם שהעם בוחר באופן ישיר נשיא שסמכויותיו כה מצומצמות.

⁴⁷ שו"ת ציץ אליעזר ב כד.

⁴⁸ ראה סעיף מו. כל שנוי צריך להתקבל על ידי רוב מנין ורוב בנין ובהסכמת אדם חשוב ראה סעיפים קכט קל. וראה אגרות הראיה א נוספות יא, הצעת חוקה לפתח תקוה. סעיפים ג – ח עוסקים בעקרונות הבחירות. וראה כרוזי ראי"ה יא הצעה לסדרי בחירות של הועד הדתי ביפו. וראה שם סעיף א שלרוק אין זכות בחירה, ואכמ"ל.

⁴⁹ שו"ת משפטי עוזיאל חו"מ ג.

⁵⁰ שו"ת ציץ אליעזר חלק ג כט א. וראה אליעזר רבלין, "תקנות ציבור וסדרי משפט", המשפט העברי קובץ שני, עמ' 104: "יהיה מנוי החכם בהסכמות כל אנשי העיר הראויים ליתן צדקה במעמד אנשים, ואפילו העניים שבהם ובלבד שיהיה עני ונכבד... [היינו] כל שמתנהג ובה בכלל אנשים נכבדים".

הגבלת גיל פוסק הרב עוזיאל: "מכל זה נלמד, שקטן מבין עשרים... אינו ראוי... למנות שלוחו להנהלת מוסדות הצבור..."⁵¹. מדברי הרב וולדינברג משמע שביד הציבור לקבוע מאיזה גיל יש זכות בחירה.⁵²

נשים נחלקו דעות הפוסקים בענין זכות הבחירה של נשים. בשנת תרפ"ד התפרסם כרוז עליו חתומים בין השאר החפץ חיים, ר' חיים עוזר גרודזינסקי והמשך חכמה, בו נאמר: "על פי דין תורתנו הקדושה אין לה לאשה שום זכות לא לבחור ולא להבחר".⁵³ מבין הפוסקים בדורות האחרונים יש הסוברים שמעיקר הדין יש לאשה זכות בחירה,⁵⁴ יש הסוברים שמותר להן להצביע מפני דרכי שלום⁵⁵ ויש הסוברים שראוי להן להצביע על פי גדרי הוראת שעה.⁵⁶

חרשים לדעת רבים מן הפוסקים יש זכות בחירה לחרש שיש לו דעת.⁵⁷

רשעים יד ישראל אינה תקיפה למנוע זכות בחירה מרשעים.⁵⁸

נכרים יד ישראל אינה תקיפה למנוע זכות בחירה מנכרים.⁵⁹

יד ישראל אינה תקיפה לתת מעמד מיוחד לרוב בנין החכמים.⁶⁰

*

המחשבה המדינית הקלאסית סברה, שרק לאזרחים בעלי כישורים מתאימים הזכות להשתתף בחיי הציבור.⁶¹ לפני כשלוש מאות שנה התקבל העקרון שלפיו יש לערוך הליך של הצבעה שבו הציבור בוחר את מנהיגיו אולם עדיין לא נתנה לכל אזרח ואזרח זכות בחירה.⁶² אחד החידושים הגדולים של המחשבה המדינית כיום הוא שהכל בוחרים והכל נבחרים.⁶³ החובה

⁵¹ שו"ת משפטי עוזיאל חו"מ ד.

⁵² ראה שו"ת ציץ אליעזר ג כט א.

⁵³ אגרות ר' חיים עוזר ג סימן קכא. חתומים על הכרוז גם האדמורי"ם מבלו ומויוניץ וכן בעל הצפנת פענח.

⁵⁴ ראה דברי הרב הרצוג, סעיף שיו; שו"ת משפטי עוזיאל ד ו א; וראה פוקח עורים עמי י: "הרב בענגיס זצ"ל...

השיב בפה מלא שמותר להשתתף בבחירות גם לנשים". וראה טובי העיר פרק ב ס"ק 16. וראה הערה 23.

⁵⁵ ראה שו"ת שרידי אש ב נב; שו"ת שרידי אש ג קה.

⁵⁶ ראה סעיף עח הערה 56.

⁵⁷ ראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ערך חרש עמוד 539.

⁵⁸ ראה סעיף קט הערה 17. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת החוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 5

(ב): "זכויות אזרח וזכויות פוליטיות שוות נתונות לכל אזרחי ישראל". הרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא

העירו מאומה על סעיף זה. וראה סעיף קט הערה 23.

⁵⁹ ראה סעיף שכ. וראה סעיף קט הערה 23.

⁶⁰ ראה בין דימוקרטיה ליהדות עמ' 11: "שמעתי פעם מפי הרב מאיר בר אילן ז"ל: ביום הבחירות שתי תגרות

מהשוק של מחנה יהודה יותר חשובות מהרב הגאון ר' איסר זלמן מלצר ז"ל". רבני העיר מודיעין קבעו

במכתב שנשלח לפרנסי העיר בעש"ק ט"ו בכסלו תשס"ו: "... ד. בנוגע למינוי בעלי תפקידים מרכזיים, יש

להתחשב בדעת הרבנים כשלטענתם יש בכך משום השלכות על העניינים הרוחניים".

⁶¹ ראה Democracy and its Critics עמ' 124 – 126 ובכל הפרק התשיעי, שזו גם דעת לוק (Locke) רוסו

(Rousseau) ומיל (John Stuart Mill). וראה שם עמ' 56, שהשקפה הדמוקרטית מסכימה לעקרון זה במדת

מה משום שהיא מגבילה את זכות הבחירה למבוגרים בלבד.

⁶² ראה EB (2008), election, History of elections.

⁶³ ראה Human Development Report 2000 פרק 3. חלק מהוגי הדעות במחשבה המדינית המודרנית, ביניהם

גרין (Thomas Hill Green), בוסנק (Bernard Bosanquet) ולסקי (Harold Joseph Laski) תולים את זכויות

להקפיד על עקרון השוויון בין האזרחים באה למנוע קיפוחן של קבוצות מסוימות. ואכן כבר במאה התשע עשרה נטען, שאפילו שליטים נאורים ובעלי רצון טוב אינם מסוגלים למנוע קיפוח קבוצות שאין להן יצוג במוסדות השלטון והדרך היחידה להשגת שוויון מלא היא הענקת הזכות לבחור ולהבחר לכל אזרח.⁶⁴

בארצות המפותחות כל האזרחים מצביעים ובכללם גם מי שאינו משלם מסים,⁶⁵ נשים⁶⁶ ועמי הארץ,⁶⁷ אך יחד עם זאת מוסכם שניתן לשלול את זכות הבחירה מעבריינים היושבים בכלא,⁶⁸ מילדים,⁶⁹ מחסרי דעת ומתושבי חוץ.

הרעיון כי ניתן לקבל החלטות דמוקרטיות לא רק באמצעות הצבעה ישירה כפי שהיה מקובל בעת העתיקה אלא גם באמצעות נציגים התקבל רק במאה השמונה עשרה.⁷⁰

האמנה בינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות קובעת: "לכל אזרח יהיו הזכות והאפשרות, ללא כל הפליה מן ההפלות... וללא הגבלות בלתי סבירות... להצביע... בבחירות אמת תוך מתן זכות בחירה כללית ושווה, והנערכות בהצבעה חשאית, המבטיחה בטוי חופשי לרצונם של האזרחים."⁷¹ מהאמנה מובן שההצבעה היא זכות; רק לאזרחים ולתושבים מוקנית זכות זו; לכל הקולות משקל שווה;⁷² ההצבעה חשאית וההצבעה היא בקלפי.

האזרח בתרומתו לכלל וכיו"ב, ראה The Principles of Political Thought עמ' 112. גישה זו מנוגדת לתפיסה, שלפיה כל הזכויות הן טבעיות ולפיכך אין להתנותן בתנאי כל שהוא. על זכות טבעית ראה סעיף ג הערה 15. על זכות בחירה של המון העם ראה הערה 67.

⁶⁴ ראה Democracy and its Critics עמ' 93 וכן עמ' 103 – 104.

⁶⁵ על המחשבה המדינית המודרנית בענין זכות הבחירה של מי שאינו משלם מיסים ראה EB (2008), Liberalism, Classical liberalism, Liberalism and democracy. וראה שם שעד סוף המאה התשע עשרה רבים מהוגי הדעות הפוליטיים התנגדו לזכות בחירה שווה.

⁶⁶ לראשונה נשים קבלו זכות בחירה בבחירות ארציות בניו זילנד בשנת 1893.

⁶⁷ ראה Models of Democracy עמ' 75 שיש להבחין בין שתי השקפות דמוקרטיות: דמוקרטיה הגנתית (Protective Democracy) ודמוקרטיה התפתחותית (Developmental Democracy). לפי ההשקפה הראשונה על האזרחים להגן על עצמם מפני מי שעלול לפגוע בהם. לפי ההשקפה השנייה על האזרחים לתרום תרומה חיובית לעיצוב החברה והמדינה. וראה שם עמ' 99 ועמ' 116 טבלאות המסכמות את ההשלכות של שתי השקפות אלו למעשה. וראה שם עמ' 117 שמיל (J. S. Mill), שנמנה שם עם הסוברים כשיטה השנייה, נאלץ להכיר בהבדל שבין זכויות של חכמים ובין זכויות של עמי הארץ ועל כך הוא ספג ביקורת קשה. בסוגיה זו נחלקו גם הליברלים והשמרנים. הליברלים מביעים אמון ביכולת המון העם ולעומתם עומדים השמרנים על מגבלות יכולת זו, ראה על כך The Constitution of Liberty עמ' 61. וראה Studies in Ethnomethodology. גם מי שאינו מסכים להשקפתו של המחבר אינו יכול להתעלם ממחקריו הרבים. ראה, לדוגמא, את הפרק הרביעי בספרו הדין ביכולת ההכרעה של מושבעים. וראה EB (2008), Propaganda, Evolution of the theory of propaganda, Modern research and the evolution of current theories.

⁶⁸ בית משפט העליון בארה"ב אישר שלילת זכות בחירה ממי שהורשע ברמאות, ראה החוקה האמריקאית עמ' 104.

⁶⁹ ראה Democracy and its Critics פרק 9. וראה Models of Democracy עמ' 126, שיש מקום לומר שמאחר ולילדים אין חובות אין להם זכות בחירה.

⁷⁰ ג'ון סיוטארט מיל (J. S. Mill) אמר על שיטה זו שהיא גלוי עצום של הזמנים המודרניים, ראה Models of Democracy עמ' 118 – 119. כמעט בלשון זו כתב הפדרליסט פרק ה מס' 9.

⁷¹ כתבי אמנה 1040 25

⁷² ראה EB (2008), election, History of elections. וראה An Historical Introduction to Western Constitutional Law, שבבחירות בפרוסיה בשנת 1850 חולקו משלמי המס לשלושה: עשירים, בינוניים ועניים ולכל קבוצה היה יצוג שווה בבית הנבחרים. מבחינה מספרית 150,000 עשירים קבלו אותו יצוג שקבלו שנים וחצי מליון

העקרונות הנזכרים באמנה באים לידי ביטוי בחוקות רבות.⁷³ כמו כן, מצאנו בחוקות בטיי לעקרונות שלכל בוחר קול אחד,⁷⁴ שעל הבוחר להיות אזרח המדינה,⁷⁵ שעל הבוחר לגור במדינה באופן קבוע,⁷⁶ שהבחירות חשאיות,⁷⁷ ושאינן להתנות את זכות הבחירה בתשלום מס.⁷⁸ בכמה מדינות קיימת הוראה חוקתית מפורשת בכל הנוגע לגילו של הבוחר.⁷⁹ באחדות קובעת החוקה לאילו אזרחים אין זכות בחירה.⁸⁰ בחלק מן החוקות קיימת הוראה חוקתית שהבחירות לשלטון המקומי יערכו במתכונת הבחירות לשלטון המרכזי.⁸¹ בכמה מדינות קובעת החוקה שיש לפקח על הבחירות.⁸² באחרות קובעת החוקה שמובטח לעובדי ציבור שהם לא יהנו ולא יפגעו בשום צורה בשל הצבעתם.⁸³

במדינות אחדות העומד בראש נבחר באופן ישיר על ידי העם.⁸⁴ באחרות, העם בוחר נציגים לבית הנבחרים,⁸⁵ והנציגים ממנים ראש ממשלה ושרים.⁸⁶

חכמי מדעי המדינה קובעים שלא די בהליך בחירה תקין ביום הבחירות עצמו ויש צורך להבטיח שהמועמדים והמפלגות יקפידו על כללים אתיים גם לפני הבחירות ולאחריהן, כדי לאפשר בחירות הוגנות ללא לחצים, ללא הפצת מידע שקרי וכד.⁸⁷ לרעיונות אלה אין ביטוי בחוקות.

העניינים. וראה Democracy and its Critics עמ' 110, שהעקרון שלכל אזרח קול אחד נובע מעקרון השוויון, אך אפשר לטעון שעל פי עקרון זה יש להתייחס במדה שאינה שווה לאלו שאינם שוים, ראה סעיף צד, ולפיכך היה ראוי לתת משקל יתר לקולו של המומחה, או לקולו של עשיר שהנבחר עלול לפגוע בו במדה רבה.

⁷³ ראה ICL חוקת הונגריה 71 (1); חוקת פאראגוואי 118.

⁷⁴ ראה ICL חוקת בלגיה 61 (2). וראה שם חוקת סלובקיה 30 (3) שזכות הבחירה היא כללית ושווה.

⁷⁵ ראה ICL חוקת פאראגוואי 120.

⁷⁶ ראה ICL חוקת סלובקיה 74 (2) וחוקת איסלנד 33.

⁷⁷ ראה ICL חוקת סלובקיה 30 (3).

⁷⁸ ראה ICL חוקת לוקסמבורג 52 (2). ראה בחוקת ארצות הברית של אמריקה את התוספת ה- 24 שהתקבלה לפני כארבעים שנה בלבד (1964!) שלפיה אין לשלול את זכות הבחירה ממי שלא שילם מסים.

⁷⁹ ראה חוקת ארצות הברית של אמריקה התוספת ה- 26 פסקה 1: "ארצות הברית או כל אחת ממדינות הברית לא תשלול ולא תגביל מטעמי גיל - את זכויות ההצבעה של אזרחי ארצות הברית, בני שמונה עשרה ומעלה". וראה חוקת פינלנד 11 (1) וחוקת פאראגוואי 120. וראה חוקת אוסטרליה 26 (1) שזכות הבחירה מוקנית לאזרחים בני תשעה עשר.

⁸⁰ ראה ICL חוקת רוסיה 32 (3) שאזרחים שבית משפט יקבע שיש להם מגבלות מיוחדות, וכן אזרחים הנמצאים במעצר לא יהיו זכאים לבחור או להבחר. שם בחוקת הונגריה 70 (3) מפורש שאין זכות בחירה לאסירים. שם בחוקת הולנד 54 (2) (a) שמי שנדון ללא פחות משנת מאסר מאבד את זכות הבחירה, ושם (b) שביד שבית משפט להכריז על מי שאינו שפוי בדעתו שאין לו זכות בחירה. ראה שם חוקת לוקסמבורג 53 (1) 3 שמי שנתון תחת אפוטרופסות אינו זכאי לבחור.

⁸¹ ראה ICL חוקת סלובקיה 69 (2).

⁸² ראה ICL חוקת פאראגוואי 118; חוקת דרום אפריקה 90 – 91.

⁸³ ראה ICL בחוקת פורטוגל 269 (2).

⁸⁴ ראה ICL חוקת צרפת סעיף 7; חוקת פינלנד 23 (1).

⁸⁵ ראה חוקת ארצות הברית סעיף א פסקה 2 א; ICL חוקת שוויצריה 149 (2). על יוצא מן הכלל ראה ICL חוקת אירלנד 18 שהסנאט מורכב מששים חברים. אחד עשר מהם נבחרים על ידי ראש הממשלה ואילו ארבעים ותשעה מהם נבחרים על ידי סגל המוסדות האקדמאים.

⁸⁶ ראה ICL חוקת שבדיה 6 (2); חוקת יפן 67 (1); חוקת סלובקיה 69 (3). על שיטות בחירה שונות ראה EB (2008), election, Systems of vote counting.

⁸⁷ ראה Human Development Report 2000 עמ' 66.

קיט. בחירות לעיתים מזומנות

פרנסים השו"ע פוסק: "קהל שנהגו למנות אנשים על צרכי הציבור לזמן ובהגיע הזמן יצאו אלו ויכנסו אחרים תחתיהם בין לחזן בין לקופה של צדקה בין לשאר מנויים הצריכים לציבור, בין שנוטלים עליהם שכר בין שאינם נוטלים אפילו לא קבעו להם זמן שתמם כפירושם מאחר שנהגו כך".¹

מרא דאתרא פוסק הרמ"א: "... ובמקום שיש מנהג לקבל רב על זמן קצוב... הרשות בידם".² בליטא תקנו: "אב"ד לזמן ידוע. בכלות זמנו אם אין חוזרין ומקבלי אותו הרי הוא מסולק מן הרבנות".³ קהילות אחדות במערהין תקנו, שרב לא יתמנה ליותר מאשר לשנה אחת.⁴

דיינים פוסק הרמב"ם: "בראשונה היה כל מי שנשמך סומך לתלמידיו, וחכמים חלקו כבוד להלל הזקן והתקינו... ושלא יהא הנשיא סומך אלא אם כן היה אב בית דין עמו... וכן יש לסומכין ליתן רשות עד זמן ולומר לנשמך יש לך רשות לדון או להורות עד שיבא הנשיא לכאן, או כל זמן שאין אתה עמנו במדינה וכן כל כיוצא בזה".⁵

במרבית הקהילות נבחרו הדיינים לתקופה קצובה בלבד.⁶

בקהילות נערכו בחירות לפרנסים לעיתים מזומנות. מעיד הרשב"א: "יש מקומות שממנין עליהם אנשים ידועים לזמן שיתנהג על פיהם בכל עניניהם הכלליים והם אפטרופין עליהם".⁷ כותב הכלבו: "ועכשיו נהגו כל קהלות הקדש למנות אנשים על צרכי צבור לזמן ובהגיע זמנם יצאו אלו ויכנסו אחרים תחתיהם".⁸ ועד שלש ארצות כתב לפרנסי פרנקפורט: "ואדרבא ידי כל המבוררים המנהיגים יהיו בראשונה ויד כל העם באחרונה להתאסף ולפקח ולעשות השתדלות נמרץ... ולהחזיר העטרה ליושנה, להיות ברירת בוררים וברירת מנהיגי הקהל... פעם אחת בשנה או פעם א' בשנתים ימים, כנהוג בין שאר כל בני ישראל אחינו".⁹ כך נהגו גם בקהילות במזרח.¹⁰

¹ שו"ע או"ח נג כו. וראה שו"ת חתם סופר יו"ד ה; משפט שלום, קונטרס תיקון עולם על סימן רלא אות ג. וראה גם א"ת ערך חזקת שררה, בשררה לזמן. וראה יהודים ויהדות במזרח אירופה, "מחלוקת על ברירת הקהל בפראנקפורט דמיין וכ"ו", עמ' 108 – 135, שבפרנקפורט היתה תקופה שבה ההנהגה היתה מורכבת בחלקה מפרנסים שהתמנו לכל ימי חייהם וחלקה מפרנסים שנבחרו לתקופה קצובה.

² שו"ע יו"ד רמה כב בהגה.

³ תקנות מדינת ליטא ועד שפ"ג לפ"ק מח.

⁴ ראה תקנות מדינת מערהין, ועד גאיי ת"י לפ"ק רצא. וראה שם הערה 5.

⁵ רמב"ם סנהדרין ד ה - ט.

⁶ ראה פנקס קהל טיקטין ח"ב עמ' 24; פנקס הכשרים של קהילת פוזנא עמ' 477, דף המנויים משנת תמ"א. וראה בתי הדין וסדריהם פרק ד. וראה את דברי המהר"ל המובאים בסעיף שמא.

⁷ שו"ת הרשב"א ג שצד. וראה פסקי דין רבניים חלק ח עמוד 147: "נשיא שהעניקו לו שררה וגדולה אבל לא קדושה, הרי זו ניתנת לביטול והורדה". וראה שו"ת אגרות משה חו"מ א מה.

⁸ כלבו קמז. וראה שו"ת יו"ד רנו ס"ק ד.

⁹ יהודים ויהדות במזרח אירופה, עמ' 127.

¹⁰ בקהילות רבות היו הפרנסים מכונים בשם ממוני הזמן, ראה שו"ת תורת אמת קמז; שו"ת מהרי"ט א נח; שו"ת גינת ורדים חו"מ ו א.

לא זו בלבד אלא שקהילות רבות אסרו על פרנסים להציג את מועמדותם לתקופת כהונה נוספת. במעריין תקנו: "כבר הסכמה גמורה ומנוי מכל בני המדינה... בחרם הגדול והנורא לחדש ששה ראשי מדינה וששה מבוררים בכל שלש שנים... ולא יהי רשאים לעשות ראש מדינה או מבורר מן אותן שהי כבר... וכן קיימו וקבלו על עצמם ועל זרעם ועד סוף כל הדורות עד ביאות הגואל...".¹¹ כעבור שלש שנים תקנו שם: "... שמחוייבים בכל שנה ושנה מכל קהלה וקהלה לחדש ראש הקהל באופן ששום ראש הקהל לא יהא רשאי להשאר יותר כי אם שנה אחת".¹² בפוזנא תקנו: "חק ולא יעבור כתיב, שלא להניח אמט אחת מהאלופים הקהל יציו רק שלש שנים לבד".¹³ בונציה תקנו: "ויהיה לכל כת וכת מהפרנסים... שנה אחת אחרי שירותם, שלא יוכל שום א' מהם להיות נבחר לפרנס".¹⁴

כדי להבטיח שחילופי השלטון יעשו בצורה מסודרת נהגו בקהילות רבות לקבוע מראש את מועד הבחירות. במעריין החליטו: "הסכמה גמורה ומנויה... לחדש ששה ראשי מדינה וששה מבוררים בכל שלשה שנים לזמן המוגבל ח"י תמוז חוק ולא יעבור".¹⁵ כעבור שלש שנים החליטו שם: "התחדשות האלופים קצינים ראשי המדינה... רק אחרי שבת נחמו".¹⁶ בחול המועד פסח היו ממנים פרנסים בליטא¹⁷ ובמקומות רבים נוספים.¹⁸

להחלפת פרנסים לעיתים מזומנות היתרונות הבאים¹⁹

כפיפות לתורה ולחוקים כותב האברבנאל: "למה לא יהיו הנהגותיהם זמניות משנה לשנה או פחות או יותר? ובהגיע תור שופטים ושוטרים אחרים יקומו תחתיהם ויראו אם הראשונים פשעו באומנותם ואשר ירשיעון אלקים ישלם את כל אשר הרשיע לעשות?"²⁰

מסירות לתפקיד כותב הפלא יועץ: "וגדר גדול שיתקנו בכל עיר למנות ממנים אנשים מהוגנים מדי שנה בשנה ויעשו חליפות, ויש בזה שני תועלות גדולים: אחת - שהנכנס לשרת בקדש בתחלה נראה לו יקר וגדלה ועומד לשרת בחבה רבה ולפקח על צרכי רבים בכל

¹¹ תקנות מדינת מעריין ועד גאיי ת"י לפ"ק צח. וראה תקנות באסקאביץ סא מן הגנוים ב עמ' 108.

¹² תקנות מדינת מעריין ועד העלישויה ת"י לפ"ק שיז (ו). וראה תקנות מדינת מעריין ועד בושפיץ ת"פ לפ"ק תקפב (יד), שהאריכו את התקופה, אם יש צורך ויש הסכמה בדבר, לשנתיים.

¹³ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תרנז החלטה משנת תנ"ד לפ"ק. אמט = משרה. כך החליטו גם בטיקטין, ראה פנקס קהל טיקטין 453 ח.

¹⁴ פנקס ק"ק איטאליאני בוויניציאה ו.

¹⁵ תקנות מדינת מעריין ועד גאיי ת"י לפ"ק צח.

¹⁶ תקנות מדינת מעריין ועד העלישויה ת"י לפ"ק שיב (א). גם בונציה נערכו הבחירות באמצע חדש מנחם אב, ראה פנקס ועד ק"ק איטאליאני בוויניציאה ו משנת ת"ד לפ"ק.

¹⁷ ראה פנקס מדינת ליטא ועד שפי"ג לפ"ק סג. וראה שם ועד שפי"ח קנט.

¹⁸ ראה ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות חול המועד [א]: "יש לסדר צרכי צבור וקיומו בח"ה, הן האנשים להעמיד גבאים ולמנות פרנסים וכה"ג. גם לברור המתעסקים בגמילות חסדים וביקור חולים וכה"ג". וראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תשסט החלטה משנת ת"ס לפ"ק שהבחירות לכשרים היו תמיד בראשון של חוה"מ פסח. וראה שם א' תרנד א' תקיא א' תלו, שבחירות ל"ב אנשים היו באסרו חג. על בחירות בחול המועד פסח ראה פנקס קהילת טיקטין ההחלטות 78 79 86 88 90 96 ועוד.

¹⁹ על מעלות השיטה שלפיה אין מורידים משררה ראה סעיף קטו.

²⁰ אברבנאל שמואל א ח ד - ו. וראה רש"י בבלי בבא בתרא כא ד"ה דלמא אתי לאתרשולי.

כחו, ואחר כך מחמת הטרחה ודבת רבים וכדומה נבול יבול ורפו ידיו, לכן טוב להיות מחדש חדשים...".²¹

יעילות שלטונית כותב האברבנאל: "והיום הזה ראינו ארצות רבות תהיה הנהגתם על ידי שופטים ומושלים זמניים נבחרים ביניהם משלשה חדשים לשלשה חדשים ומלך אלקום עמהם... לא יעמוד איש בפניהם".²²

מניעת מריבה ומחלוקת כותב הפלא יועץ: "... שלא יבואו להתריס נגד הממונים ולדבר תועה עליהם כי יאמרו הם יעשו בזמנם מה שליבם חפץ ואנחנו נעשה בזמננו... ובזה יהיה בעיר אהבה ואחווה ושלוש ורעות".²³

שויון כותב הפלא יועץ: "... שאם היא גדולה - כל בני העיר הראויים יטלו חלק בה ולכל אחד יהיה הנאה ביניהם, ואם הוא עבדות וטירחא - ישאו כולם במשא העם ולמטי להו שיבא מכשורא".²⁴ בירונה החליטו: "... שכאשר כלו המשמרה מן איזה דבר שיהיה עשוי בקהל יצ"ו לא יוכלו לקופרמר אותו עד תום שנה תמימה, כדי שגם אחרים יוכלו לעשות המוטל עליהם".²⁵ בפוזנא הוחלט: "מחוייבים הקהל יצ"ו להעביר שנים מהם על כנס כדי לחלוק כבוד לשני אנשים חדשים יחידים הגונים הראויים לכך, כדי שיגיע חלוקת כבוד לכל א' חלקו וכן יחזור חלילה בכל שנה ושנה למנות שני אנשים חדשים".²⁶

שיפור מערכת החינוך מבאר הרב יוחנן אלימן: "כל אחד ואחד מגדל בנו בדרכים ישרים ותכסיסי מלכים, למען ידעון שדין והנהגת המדינה בבא עתם להשתרר על הציבור ולהנהיגם, ומזה הדבר יהיו אנשי המדינה ההיא יותר שלמים ויותר מלכיים מאנשי עיר אחרת אשר ימלוך עליה מלך, כי שם אין איש שם על לב ללמד את בנו דרכי המלכות, כי לא יקוה לשוב בנו מלך, כי איננו מזרע המלוכה".²⁷

ההחלטה לערוך בחירות לעיתים מזומנות התקבלה בשל ירידת הדורות בקרב הפרנסים²⁸

משתררים על הציבור כותב המהרש"ל: "כי בעו"ה הנסמכים מרובים, והיודעים מועטים, ונזוחי דעת נתרבו. שאין אחד מכיר מקומו. ומיד כשהוא נסמך מתחיל להשתרר, ולקבץ בחורים בהון עתק. כדרך השרים, ששוכרים עבדים לרוץ לפניהם. והנה אותם נקראו שועלים קטנים, שמחבלים כרם ה' צבאות...".²⁹ מעיד הנחלת שבעה: "במקומות הללו כל

²¹ פלא יועץ ערך ממנה. וראה שו"ת תשובות והנהגות ג תעד סוף ד"ה אמנם האמת יורה דרכו.

²² אברבטאל שמואל א ח ד - ו.

²³ פלא יועץ ערך ממנה. על חשיבות התמיכה הציבורית במנהיגים ראה סעיף סב.

²⁴ פלא יועץ ערך ממנה. וראה שו"ת מהרשד"ם חו"מ ב: "שאין ספק כי כבוד ותועלת גדול הוא לו להיות ממונה וראש על הקהל". על מעלת השויון ראה סעיף צג.

²⁵ פנקס קהל וירונה א קסא. קופרמר = למנות לזמן כהונה נוסף.

²⁶ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תקסג החלטה משנת תמ"ח לפ"ק.

²⁷ ספר אחות הקטנה של החכמות, המחשבה המדינית של ההוגים היהודים ברינסאנס האיטלקי עמ' 86.

²⁸ ראה בבלי מגילה יג ב: "ואמר רבי אלעזר כשהקב"ה פוסק גדולה לאדם פוסק לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות... ואם הגיס דעתו הקב"ה משפילו". וראה סעיף קנ הערות 34 35. מלבד זאת, מרבית הפרנסים לא קבלו שכר ולכן הסכימו להתמנות רק לפרק זמן מוגבל.

²⁹ יש"ש פרק החובל נח. וראה שו"ת מעיל צדקה נ. על הפסולים להתמנות ראה סעיף קו.

הגדול מחבירו בולע את חבירו ומולכים מעצמם וכל אחד עושה להנאתו ולטובתו על ידי אלמותו ואין מי שיעמוד לנגדם ואין פוצה פה ומצפצף".³⁰

עושים עניים כותב ר' יעקב עמדין: "נודע בכל הארץ בשתם של מנהיגי פולין, וצעקת אחיהם דמעת העשוקים... והם כפרהדרין הללו קונים הרבנות מן השררות, אחר כך רודים בהמון העם ומפשיטים עורם מעליהם ואת עצמותם פצחו...".³¹

נושאים פנים כותב הנוהג כצאן יוסף: "... ונראה לעינים שלפעמים נושאים פנים לאוהבים ולמי שידם תקיפה, אשר לא די שנכשלים בעוון גזל אלא אף גם שעל ידי זה נכשלים ונענשים על השבועה... באשר עינינו רואות שבכל דור ודור מתקלקל יותר בעו"ה".³²

מתמנים פסולים כותב המהר"ל: "ובקצת קהילות שמים ללענה משפט. ראשונה הקימו להם מציבות למנות להם מקצת ראשים בורים לא ידעו לשון משפט ומהו הדין...".³³ כותב ר' שמואל די אבילה: "ובעוונותינו הרבים בימים ההם ובזמן הזה אשר יראי החטא נמאסו ועמדו קצת רשעים נערים מן השנים וגם מן השכל ושפלים שאין ראוי למנותם לשום מינוי כלל ובעזות פניהם עמדו למשול באדוניהם...".³⁴ כותב הדברי חיים: "עתה בעוה"ר המנהיגים המה לא בגדר צדיקים וחוצפא יסגא בעקבות משיחא...".³⁵ פוסק המהרש"ם: "... רוב הקהילות מקבלים פסולים... דודאי אם רוצים לקבלם הם כשרים דלא גרע מקיבל עליו קרוב או פסולי".³⁶

אינם פועלים לשם שמים כותב המהרי"ו: "ובעוונותינו הרבים המכשלה הזאת ברוב קהלות שהפרנסים לוחצים ורודים העם בחזקה שלא לשם שמים ולהנאת עצמם הם מכוונים פורקים מעליהם העול ונותנים על צוארי האומללים".³⁷

אינם מקובלים על הציבור³⁸

לכל הדעות לא ראוי לקצוב לפרנסים תקופת כהונה קצרה מדי.³⁹

³⁰ נחלת שבעה כז טז. רבינו יונה בשערי תשובה א ח מונה בין העבירות השכיחות בדורו גם "נתינת חתתו". וראה יהודים ויהדות במזרח אירופה, "מחלוקת על ברירת הקהל בפראנקפורט דמיין וכו' ", עמ' 108 – 135, שבפרנקפורט התלוננו שבהנהגת העיר יושבים קרובי משפחה ואלו משתררים על הציבור שלא כדין. הם אף התלוננו על כך לפני רשויות השלטון.

³¹ ספר התאבקות דף יד א.

³² נוהג כצאן יוסף, פרנס ב, עמ' קכט. וראה סעיף קנ.

³³ גור אריה ריש משפטים. וראה נתיבות עולם נתיב הענוה פרק ה. וראה שו"ת הרמ"א יד: "... כיון שקצת מוסרים מפורסמים נמנים להיות ראשי העיר בעת ההיא ולשפוט העם...". וראה הקדמת כלי יקר לפירושו על התורה. וראה שו"ת שבות יעקב ב קמג.

³⁴ כתר תורה דף טו ב.

³⁵ שו"ת דברי חיים א חו"מ כה.

³⁶ משפט שלום, קונטרס תיקון עולם סימן רל"א כג. וראה שו"ת הרשב"ש תרי"א תריב; ערוך השלחן חו"מ ט יב.

³⁷ שו"ת מהרי"ו קעג. וראה סעיף מז.

³⁸ ראה ב"ח על טור אורח חיים סוס"י תריט: "ובדור הזה בעוונותינו כל אחד עושה עצמו יחיד להיות שליח צבור בראש השנה וביום כפורים אף שלא נמצא נאמן ואינו זקן ולא רגיל ולא מרוצה לעם... ולא השגיחו כי לא אמרו חז"ל אלא בפרנסים הנאמנים המגינים על הדור שלהם". וראה מ"ב סימן תקפא ס"ק ט.

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות לתדירות הבחירות.⁴⁰

*

המדינות המפותחות בימינו הן דמוקרטיות⁴¹ - רפובליקניות.⁴² כותב פרופ' אייזנשטדט, מומחה לסוציולוגיה פוליטית, עומד על סימני ההכר של מדינה המודרנית מבחינה סוציולוגית: "ז. התחרות גלויה או סמויה על השלטון; ואפשרות של חוסר קביעות מסוימת בממשל כאפשרות מוסדית תקינה במבנה המדינה".⁴³

לבחירות לעיתים מזומנות כמה יתרונות:⁴⁴ א. "הן מאפשרות פיקוח של האזרחים על הזכויות האזרחיות והזכויות הפוליטיות שלהם".⁴⁵ ב. הן מעודדות את המנהיגים לפעול לטובת הציבור.⁴⁶ והלזהר מפעולות שרירותיות.⁴⁷ ג. הן מבטיחות החלפת מנהיגים בדרכי שלום.⁴⁸ ד. בהסכמתם

³⁹ ראה שו"ת אבני שיש ב צה, שלא ראוי להחליף את הראש מדי חדש. וראה פרנס קהילת רומא החלטה 91 משנת השפ"א.

⁴⁰ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעתה חוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 30: "הבחירות תערכנה תוך חדישים ימים מיום גמר תקופתו של בית הנבחרים היוצא, או מיום פיזורו. הבחירות תתקיימנה ביום אחד בכל רחבי המדינה". וראה שם סעיף 33: "בית הנבחרים יבחר לתקופת שלוש שנים". הרבנים לא העירו מאומה על סעיפים אלו. בענין מנוי רבנים לזמן קצוב השתנה המנהג. ראה שו"ת חתם סופר או"ח רו: "נוהגין ברוב תפוצות ישראל לכתוב שטר הרבנות על זמן, יש על ג' שנים ויש על חמשה שנים, ומ"מ מעולם לא נשמע שאחר כלות הזמן ההוא יצא נקי מרבנותו...".

⁴¹ מדינות רבות שמלך עומד בראשן הן למעשה דמוקרטיות, והמלך ממלא תפקיד טקסי בלבד. ראה ICL חוקת יפן 4 (1) שלקיסר אין כל סמכות שלטונית.

⁴² המונח רפובליקה מורכב משתי מילים בשפה הלטינית: res publica שפירושו: עניין הציבור. מקובל לומר שבדמוקרטיה משתתף הציבור באופן ישיר בדיונים הציבוריים ואילו ברפובליקה המדינה מונהגת על ידי נבחרים, ראה לדוגמה הפדרליסט מס' 10. יש מדינות דמוקרטיות המדגישות בחוקתן שהן גם רפובליקה ראה לדוגמה ICL חוקת אוסטרליה סעיף 1.

⁴³ מדינה וחברה א, תכונות יסוד של המדינה המודרנית עמ' 87, התכונה השביעית. על שאר סימני ההכר ראה סעיף צג הערה 70. וראה EB (2008), Liberalism, Liberalism and democracy, Periodic elections.

⁴⁴ ראה EB (2008), election, Functions of elections.

⁴⁵ ראה Constitutional Law עמ' 722. כותב הפדרליסט 37: "רוח החירות הרפובליקנית דורשת, מצד אחד, לא רק שהשלטון כולו יבוא מן העם, אלא גם שהאנשים שבידיהם הופקדו יישארו תלויים בעם על ידי כך שיתמנו לפרק זמן קצר". וראה The Constitution of Liberty עמ' 107 שאחת המעלות הגדולות של השיטה הדמוקרטית היא שמירתה על זכויות אזרח, וראה סעיף ק הערה 4.

⁴⁶ ראה כתבים פוליטיים, ספר ראשון עמ' 50: "ברבות הימים, כשהיו ממנים את הנסיך לא בבחירה אלא על פי חוק הירושה, התחילו היורשים סרים מיד מדרך אבותיהם... ומדמים בנפשם שאין לנסיכים מלאכה אחרת מלבד לעלות על זולתם בתפארת של מותרות, בפריצות ובכל דבר עינוג והנאה...".

⁴⁷ כותב גיימס מדיסון, הפדרליסט 57: "כל חוקה מדינית שמה לה למטרה, או צריכה לשים לה למטרה, ראשית, למצוא שליטים שחכמתם תעמוד להם להבחין בטובתה של החברה... ושנית, לנקוט באמצעי הזהירות היעילים ביותר לשמירה על אותן מידות תרומיות של השליטים כל זמן שהם מוסיפים להחזיק בפקדון שקיבלו מן הציבור. השיטה של השגת שליטים על ידי בחירה היא המדיניות המאפיינת את הממשל הרפובליקני... האמצעי היעיל ביותר הוא הגבלתה של תקופת המינויים ככל שגדרש לקיים מידה נאותה של אחריות כלפי העם". ראה בענין זה גם The Constitution of Liberty עמ' 106.

לבחירות לעיתים מזומנות מקבלים המנהיגים על עצמם שלא להשתמש בכח כנגד יריבים אשר מסכימים לקבל על עצמם את אותן מגבלות, ויוצרים הליכים אשר באמצעותם אותם יריבים יכולים בעצמם להרכיב ממשלה. ה. בתהליך הבחירות מציגים המנהיגים את השגיהם בעבר ואת תכניותיהם לעתיד ונותנים לציבור הזדמנות לדון בתכניות ולבטא את דעתו.⁴⁹ ו. הבחירות נותנות הזדמנות לציבור הרחב להביע את תמיכתו בשלטון ובדרך זו להגביר את יציבות השלטון ואת הלגיטימיות שלו. ז. הבחירות מחזקות את תחושת החשיבות והכבוד של כל אזרח כאדם. ח. בחירות וכל הפעילות הכרוכה בהם מעוררות את הרגשות ומכוונות אותן כלפי מטרות ציבוריות משותפות. ט. ביודעם כי הם עתידים לעמוד לבחירות מטפחים המנהיגים את המון העם, מתוך כוונה להבטיח את עתידם האישי.⁵⁰

עם זאת מוסכם כי יש להמנע מלערוך בחירות לעיתים תכופות מדי, מהנימוקים הבאים: א. שלטון טוב זקוק לזמן כדי לתכנן ולבצע את תכניותיו והחלפת שלטון לעיתים מזומנות פוגעת ביעילות השלטון.⁵¹ ב. הבחירות כרוכות בהוצאות רבות.⁵² ג. הציבור פחות משתתף בבחירות הנערכות לעיתים תכופות מדי.⁵³

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם קובעת: "רצון העם הוא היסוד לסמכותה של הממשלה. העם יביע את רצונו בבחירות כשרות הנשנות לעיתים מזומנות..."⁵⁴. כן מפורש בחוקות של כל המדינות המפותחות.⁵⁵ חלק מן החוקות אף קובעות כי יש לקבוע בחוק את מועד הבחירות,⁵⁶ או כי יש להקפיד על כך שהבחירות יערכו בזמן.⁵⁷ חוקות רבות קובעות מה תדירות הבחירות של כל נבחר.⁵⁸

⁴⁸ ראה EB (2008), political system, Development and change in political systems, Types of political change, Stable political systems, שההנחה הדמוקרטית היא שאופיה של מערכת פוליטית עשוי להשתנות לא בפתאומיות או באלימות תוך כדי הפיכה אלא על ידי השפעה הדרגתית ושוחקת של רעיונות ועל ידי רשמים מצטברים של דרכי חשיבה פוליטיות שונות. וראה EB (2008) political system, Governments classified by mode of succession, Succession by force

⁴⁹ ראה כתבים פוליטיים עמ' 71: "אתה מוצא לעתים רחוקות שהעם לא יקבל את ההצעה הטובה יותר ולא ידע להבדיל בין אמת ושקר ויוציא משקל מעוקל, בשעה שניתן לו לשמוע דברי שני נואמים... ואם הוא טועה בהצעות נועזות או בהצעות הנראות בעיניו מועילות... הרי גם נסיך טועה מחמת תאוות לבו, שהן מרובות לאין שיעור מתאוות העם".

⁵⁰ ראה EB (2008), election, Participation in elections.

⁵¹ ראה סעיף קטו.

⁵² ראה EB (2000) government.

⁵³ ראה The Constitution of Liberty עמ' 107.

⁵⁴ הכרזה כא 3. וראה כתבי אמנה 1040 25; ההה"מ סעיפים 875 - 878.

⁵⁵ ראה לדוגמה ICL חוקת שויצריה 149 (2) שיש לערוך בחירות כל ארבע שנים.

⁵⁶ ראה חוקת ארצות הברית של אמריקה סעיף ב ד) "הקונגרס זכאי לקבוע את המועד לבחירת "הבחרים" ואת היום שבו יצביעו, ויום זה יהיה זהה בכל רחבי ארצות הברית".

⁵⁷ ראה ICL חוקת ברזיל 77 (0). וראה שם חוקת סלובקיה 30 (2).

⁵⁸ לפי חוקת ארצות הברית סעיף א פסקה 2, חבר בית הנבחרים נבחר כל שנתיים. לפי פסקה 3 נבחר חבר סנאט כל שש שנים. לפי סעיף ב פסקה 1 נבחר הנשיא כל ארבע שנים.

קכ. בחירות יחסיות ואיזוריות

מצוה למנות את הפרנסים הטובים ביותר שניתן,¹ אולם יחד עם זאת ראוי לתת נציגות לכל קבוצה חשובה שבציבור. פוסק הראי"ה קוק: "זו היא מדתה של תורה לבחור ממונים מכל חלק חשוב מן הצבור... כי דרך הישר והטוב הוא ליתן יד ושם לכל חלקי הציבור בכל דבר שבקדושה ובכל סדר של הנהגת הכלל".²

שתי מעלות גדולות ליציגות

חיזוק התמיכה ציבורית³ תרומת הדשן פוסק שבין חמשה בוררים שנקבעו לקבוע את שומת תושבי העיר יש למנות שנים כנציגי העשירים: "... דכשהעשירים והתקיפים בוררים מעריכים גם משלהם... צייתי העשירים טפי שלא יתבלבל הסדר ולא יבקשו עוד ערעורים בתקיפותם, דסברי ודאי קים להו להני מעריכים שכך עולה לנו כנגד הצבור, שהרי מבוררים שלנו היו בדבר והיו מדקדקים אחר זכותינו אלו היו יודעים שאין ערכנו מגיע ועולה כך לא היו שותקים".⁴ כותב הראי"ה קוק: "בודאי דעת הציבור תהי' סומכת רק כשיהי' להם בא כח גם כן מצדס בהנהגת הכלל, וזהו ק"ו מדין זבל"א שבעסקי יחידים... כשזה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד יצא הדין לאמיתו... ואם הוא דרך משובח בעסקי יחיד לרדוף את דרך הישר והשלום על ידי שכל אחד יש לו בא כח מצדו, קל וחומר בעסקי רבים, ושלום הציבור בכללו, שאין לנו דרך יותר רצויה כי אם שתהי' כל מפלגה מפוייסת על ידי מה שתדע שיש לה בא כחה ומהפך בזכותה בהנהגת הציבור...".⁵

הגברת שיוניות⁶**קיימות דרכים שונות לקבוע את הבסיס ליציגות**

מחוזות במדינה על הליך עיבור השנה בבית הדין שנינו: "רשב"ג אומר: בשלושה מתחילים, ובחמשה נושאים ונותנים וגומרים בשבעה...".⁷ ומבאר המהרש"א: "רמז לג' ראשונים

¹ ראה סעיף קא.² אורח משפט חושן משפט סימן ב. על הטוב והישר ראה סעיף לט.³ ראה חידושי בבלי סוטה לד ב ד"ה שלח לך: "לא רצו כל שבת ושבת מהם לשלוח לו מרגל שאינו משבטו כי לא האמין לו". וראה התוועדויות תשנ"א ח"ג עמ' 357: "דהשליחות דיי"ב נשיאי ישראל היא כדי שכל נשיא יוכל להעיד ולהבטיח לשבטו שראה במו עיניו את חלקם בארץ הטובה". על תמיכה ציבורית ראה סעיף סב.

על "והייתם נקיים" ראה סעיף ג.

⁴ שו"ת תרומת הדשן שדמ. דבריו נזכרים לדינא בשו"ע חו"מ קסג ג בהגה.⁵ שו"ת אורח משפט, חושן משפט ב. וראה רש"י סנהדרין כג א ד"ה יצא דין אמת לאמיתו – "דצייתי בעלי דינין, דסבר החייב הרי אני בעצמי ביררתי האחד ואם היה יכול להפך בזכותי היה מהפך, והדיינין בעצמן נוחה דעתן להפך בזכות שניהן מפני שניהם ביררום". ראוי לציין כי במשטר המורכב מנציגי מפלגות לא יושב בגוף המחליט דין שלישי שאין לו פניות, שיכריע ביניהם. וראה שו"ת שבות יעקב ב קמג, שעדיף לאפשר לבעלי דין להתדיין בזבל"א מאשר לחייב בעלי דינים להזדקק לבית דין קבוע. וראה ברכי יוסף חו"מ ז כד, שיש הסוברים שאוהב גמור פסול גם לזבל"א, ויש לדון שנציגי קבוצות בציבור נדונים כאוהבים גמורים, וראה סעיף קכא.⁶ ראה סעיף צג.⁷ בבלי סנהדרין י ב.

בעיבור... כלפי מ"ש לקמן על ג' ארצות מעברין השנה יהודה ועבר הירדן והגליל על ב' מהן מעברין כו' ולזה נטלו ג' סנהדרין א' מכל ארץ להלוך בהן על פי הרוב לפי ארצות שלהם כפי צורך העיבור".⁸

בכמה גלויות נבחרה הנהגה משותפת לכל הקהילות שבמדינה, ובה נציגות לאיזורים הגיאוגרפיים השונים. במערה החליטו: "על כל הקהילות מהמדינה לשלוח משולחים לאותה עיר שהוקבע להתאסף שמה... כל קהילה הנותנת מפחות מחצי זהו' לסכום מדינה אינה רשאית כלל לשלוח שום משולח. ואיזה קהילה הנותנת... חצי זהו'... ולמעלה עד זהו' אחד ולא עד בכלל, רשאית לשלוח משולח אחד. ואיזה קהילה הנותנת א' זהו' לסכום מדינה, יש לה שני משולחים...".⁹ באותה אסיפה בחרו נציגים לכל גליל וגליל: "אותן משולחי הקהלה... וישבו משולחים מגליל עליון בפני עצמם ומשולחים דגליל אמצעי בפני עצמם ומשולחים דגליל שלישי בפני עצמם. ומכל גליל וגליל יבחרו חמשה אנשים... אותן ט"ו אנשים יתועדו ויתווכחו בענייני עסקי מדינה...".¹⁰

שבטים כותב המאירי: "אפילו פרנס ונביא המנהיג את העם ברצון השי"ת צריך להזהר כשממנה פרנסים על הצבור שלא יטיל קנאה במנויו בין המשפחות. דרך הערה אמרו: וישארו שני אנשים במחנה' - בקלפי נשתירו; שבשעה שאמר הקב"ה למשה 'אספה לי שבעים איש' אמר משה: כיצד אני עושה: אם אני בוחר חמשה חמשה מכל שבט נמצאו עשרה חסרים. ששה ששה - נמצאו שנים יתירים. ששה משבט זה וחמשה משבט זה - הריני מטיל קנאה בין השבטים. מה עשה וכי'".¹¹

קהילות במחוז פוסק המהר"ם מינץ: "אמנם אם רוצים להכניס עמהם בכלל התקנות הישועים אשר סביבותיהם למגדר מילתא שהוא צורך רבים. אז קובעים יום מיועד ונקבצים יחד הקהילות והישועים שהחפצים שם, שיהיו בכלל התקנות, ושולחים שנים או שלשה מכל עיר ומתקנים תקנות...".¹²

קהילות בעיר פוסק החזו"א: "נראה שבוררים יחידים מכל בית הכנסת והנבררים מכל בתי הכנסיות יש להם דין בני העיר והם בוררים ז"ט העיר, ונחשבים כנבררים מכל בני העיר, וכן יש להסכים על מספר בני אדם שצריך לנציג אחד, וסידור העודפים על הקצב שהקציבו כפי הנכון, וחשיבי הנבררים בזה הענין כבוררי כל הצבור".¹³

כותב המהר"ם אלשיך: "שדרכנו היום בכל גלילות ישראל שמתקבצים ממונים א' או שנים מכל קהל וקהל שבעיר למעמד והן הן טובי העיר ואם רוב הממונים של רוב הקהלות יסכימו דבר אחד כופין את מיעוט הקהלות לעשות התיקון ההוא או לגזור את הגדר ההוא כמ"ש שהולכים אחר הרוב ובדבר הזה ישפות שלום על ישראל ועל רבנן".¹⁴ פרנסי ניקופול כותבים למהר"ם די

⁸ חידו"א בבלי סנהדרין י ב.

⁹ תקנות מדינת מעהרין ועד גאי ת"י לפ"ק כה.

¹⁰ תקנות מדינת מעהרין ועד גאי ת"י לפ"ק כז.

¹¹ בית הבחירה סנהדרין יז א. וראה מש"כ הרלב"ג על יהושע אחר פרק ד התועלת השנים עשר.

¹² שו"ת מהר"ם מינץ סג ג.

¹³ חזון איש נזיקין ב"ב ד טו. לשיטת זו תתכן אפשרות שנציגי בתי הכנסת גם מייצגים קבוצות חברתיות

שונות. ראה סעיף רכט הערה 24. בשו"ת מהר"ם, דינין והלכות מא נזכר בית הכנסת של הבחורים.

¹⁴ שו"ת מהר"ם אלשיך נט. וראה שו"ת דברי ריבות קעז.

בוטון: "יילמדנו רבינו. ק"ק ניקופול הסכימו הסכמות ביניהם ובכללם הסכמה אחת להוציא ג' פרנסים בכל שנה ושנה מכל קהל וקהל מהג' קהלות..."¹⁵ כותב מהריט"ץ: "עיר קטנה ואנשים בה מבני ישראל שלשה קהלות הקדש... אחרי כן באו כל הגבירים השלשה ק"ק יצ"ו והקימו עליהם ממונים שבעה שבעה מכל קהל וקהל, לגדור פרצותיהם ולקנוס ולהעניש כל אשר יעבור אחת מכל הסכמותיהם ותיקוניהם"¹⁶.

קבוצות בציבור פסוק מפורש בתורה: "ותקרבו אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו..."¹⁷, ומבאר הנצי"ב: "... ופשיטא שלא באו למשה ששים רבוא לדבר, אלא... שלוחים מכל אופני אנשים, היינו פשוטים ומכובדים תלמידי חכמים ועמי הארץ..."¹⁸. ברומא עמדו בראש הקהילה ששים קרואים ושלושה ממונים. בשני הגופים היתה נציגות הן ליוצאי אטליה והן ליוצאי שאר הארצות.¹⁹

מעמד כלכלי כותב הדברי ריבות: "לכן גמרנו והסכמנו... להתנהג ככל הקהלות קדושות אשר בגולה, להעמיד פרנסים וממונים ואנשי מעמד... מהם עשירים, מהם בינוניים, ומהם עניים, כדרך כל הקהילות יצ"ו באופן שיהיה כל העם מקצה מושגחים בכל עניניהם..."²⁰. כותב הפלא יועץ: "אין ראוי שיהיו קבועים עשירי העיר למנהיגים וממנים לעולם אלא יהיו מעורבים עשירים ועניים, כל אשר תבונה בו כי הממון אינו עושה חכם לבור. ויש כמה טעמים כי טוב למנות מנהיגים בכל שנה עניים ועשירים אנשים חכמים יחדיו יהיו תמים"²¹. בפוזנא החליטו: "אחר זה יבררו הקהל יצ"ו יא' אנשים ואותן יא' אנשים יבררו לב' אנשים דהיינו עשירים, בינונים, פחותים..."²².

מטבע הדברים, נציגי איזורים גיאוגרפיים שונים או נציגי קבוצות שונות המשתתפים באסיפה מעוניינים לסייע למשלחיהם, והם רשאים להביע באסיפות את השקפתם על כל נושא העומד על הפרק, אולם לאחר שמיעת נציגי שאר האיזורים והקבוצות עליהם לשקול היטב את דברי שאר

¹⁵ שו"ת לחם רב סג. וראה את המבוא לפנקס ק"ק איטאליאני בונציה, שהיו שם ארבע קהילות: אשכנזי, איטאליאני, ספרדי וליוואנטיני. וראה שו"ת מהריט"ץ החדשות קצט על עיר שהיו בה שלש קהילות: אשכנזים, ספרדים ורומאניטיש. וראה שו"ת הרד"ך יא: "במתא ארטא נתיישבו ארבעה קהלות קורפיטי וסיסלייני וקאלברסי ופוייזי וכל קהל בית הכנסת לעצמם". על קהילות אלו ועל קהילות נוספות שהיו באימפריה העותומנית ראה ההנהגה של הקהילה היהודית במזרח הקרוב משלהי המאה ה"ט ועד סוף המאה הי"ח פרק ב.

¹⁶ שו"ת מהריט"ץ החדשות קצט.

¹⁷ דברים א כב.

¹⁸ העמק דבר דברים א כב.

¹⁹ ראה פנקס קהילת רומא עמ' 1 – 3. וראה שם החלטה 5 משנת השע"ה.

²⁰ שו"ת דברי ריבות רכד. וראה שו"ת באר מים חיים יב: "... ומסיימים בגורל שלשה שמאים אחד מן הגדולים ואחד מן האמצעיים ואחד מן הקטנים ומי שיסכימו השנים מהם ומכל שכן השלשה כך יקבלו עליהם היחידים". וראה שו"ת חתם סופר חו"מ קטז: "משו"ה בררו ט' אנשים שיהי' ג' עשירי' וג' בינונים וג' תחתונים כדי שיהי' ב"ד לכל א' מהכתות שלא יוזק א' מהכתות האלו ולכל א' יהי' לו ב"ד שלם של ג'".

²¹ פלא יועץ ערך ממנה. וראה משא חיים מהלכות מדינה והסכמות וכו' עז, שההנהגה צריכה להבחר הן על ידי העשירים והן על ידי העניים: "על פי הדין אין מקום לחייב לכת העניים שיקבלו עליהם בעל כרחם הממונים הללו אשר ביררו מכת העשירים, דקיי"ל בפרק ז"ב: זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד".

²² פנקס הכשרים של קהילת פוזנא תשלז, החלטה משנת ת"י"ג לפ"ק.

הנציגים, לפעול לשם שמים ולתמוך אך ורק בהחלטות שהן לטובת כלל הציבור. תרומת הדשן תומך בזכות עשירים למנות נציגים לגוף הקובע את השומות בעיר, ומוסיף: "אמנם דוקא בזמן שהעשירים רוצים לברור משלהם אנשי אמת, אבל אם מחזיקים להו ברמאים ובעלי תחבולות כלל וכלל לא".²³

הפוסקים דנים בשאלה האם ראוי להעדיף בימינו בחירות יחסיות ארציות, שבהן יש סיכוי לקבוצות מיעוט המפוזרות על פני כל המדינה לקבל יצוג, או שמא עדיף לערוך בחירות איזוריות שבהן יהיה יצוג לכל איזור ואיזור.

הראייה קוק תומך בשיטת הבחירה הראשונה: "דעת תורה, שכל זמן שיש איזה צד חילוק בין האנשים, אי אפשר לקפח את זכויותיהם שלא יהי להם ממונה מצדם".²⁴

לדעת הרב גורן יש להעדיף את שיטת הבחירה השנייה, שכן אז כל אזרח בוחר באופן ישיר את הפרנס המקובל עליו, והוא אינו צריך לבחור ברשימת מועמדים שנקבעת על ידי מפלגה.²⁵ הרב גורן מודע לכך שבשיטה זו קיימת אפשרות שיבחר נציג שאין לו תמיכה של רוב האזרחים באיזורו,²⁶ ולכן הוא מציע, שאם בסיבוב הבחירות הראשון לא זכה אחד מהפרנסים ברוב הקולות יערך סיבוב שני בין שני המועמדים המובילים ואז יבחר נציג הזוכה לתמיכה של הרוב.²⁷

אם יוחלט להקים בית נבחרים בימות המשיח, אשר ייצג את האזרחים ואשר ישמש כגוף מייצג למלך המשיח²⁸ יתעורר הצורך להחליט על פי איזו שיטה יבחרו הנבחרים.²⁹ לא נתבאר האם בימות המשיח תהיה נציגות לשבטים בבית הדין הגדול.³⁰

²³ שו"ת תרומת הדשן שדמ.

²⁴ שו"ת אורח משפט הלכות דיינים ב.

²⁵ ראה תורת המדינה עמ' 53 – 57. יש להעיר כי הרב גורן סובר שהפרנסים הם שליחים של הבוחרים אולם מדברי הראשונים מוכח שפרנסים הם כאפוטרופסים ולא שליחים. וההבדל ביניהם הוא שאפוטרופוס על הציבור מחויב לפעול תמיד לטובת כלל הציבור לפי שיקול דעתו, ואילו שליח מחויב למלא את רצון משלחו, וראה הערה 5. עוד ראוי להעיר כי ברוב הקהילות הציבור רק אישר את בחירת הפרנסים, ומבחינה זו אין הבדל גדול בין מנהג זה ובין רשימות שקובעת מפלגה. הרב גורן אינו מזכיר את תשובת הראי"ה קוק הנ"ל, שהתפרסמה רק לאחר שהוא כתב את תשובתו.

²⁶ ראה תורת המדינה עמ' 58. ראוי להעיר כי בארצות הברית נבחר נשיא על ידי אלקטורים שהם נציגי המדינות ומספר פעמים קרה שנבחר נשיא למרות שרוב תושבי ארצות הברית בחרו במועמד אחר.

²⁷ ראה תורת המדינה עמ' 58. ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 29: "בית הנבחרים יבחר בבחירות... שטח המדינה יחולק למספר אזורים בחירות, להיות כל 10000 איש בערך בוחרים בציר אחד". מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על סעיף זה, ניתן להניח שהדברים מקובלים עליהם. הרב עוזיאל כותב שם עמ' 33, שיש לו מה להעיר על סעיף זה אך הוא אינו מפרש את דבריו.

²⁸ ראה סוף סעיף סד וסוף סעיף צה. וראה תורת המדינה עמ' 58.

²⁹ מכיון שאין חיוב להקים בית נבחרים הרי שביד המלך המשיח וביד בית הדין הגדול לקבוע באיזו שיטת בחירות יבחרו הצירים.

³⁰ ראה תורת המדינה עמ' 60, שיש לשתף בבית דין הגדול נציגים מכל השבטים כפי שהיה במדבר. וקצ"ע שכן הרמב"ם פוסק בהלכות מלכים יב ג שלעתיד לבא יתיחסו כל אחד לשבטים ולא מצאנו הוראה לדורות בענין

*

במדינות המפותחות כיום קיימות שתי שיטות בחירה עיקריות לבתי הנבחרים - יחסיות ואיזוריות. בשיטה היחסית כל הארץ מהווה איזור בחירה אחד ואילו בשיטה האיזורית כל איזור בוחר נציג להנהגה הארצית. יתרונה של השיטה היחסית הוא שהיא מאפשרת גם לקבוצות קטנות לקבל יצוג בבית הנבחרים, ויותר אזרחים מרגישים שיש מי שמייצג אותם במוסדות השלטון.³¹ חסרונה העיקרי של השיטה הוא שהיא מנציחה קבוצות מיעוט קטנות ומחלישה את המפלגות הגדולות. ממילא גם נחלשת היעילות השלטונית.³²

השיטה האיזורית יותר מקובלת בימינו,³³ ומומחה למדעי המדינה כותב שבקרב 74 מתוך 77 מדינות, המקיימות בחירות דמוקרטיות, נוהגות בחירות איזוריות לבית התחתון (או היחיד) של בית הנבחרים שלהם.³⁴

ההכרזה העולמית בדבר עצמאות מערכת המשפט קובעת כי אמות המדה לבחירת שופטים והליך הבחירה חייבים להיות בנויים כך שיהיה בהם כדי להבטיח יצוג הוגן לכל מרכיבי החברה.³⁵

בחוקות של כמה מדינות נזכרות הן השיטה היחסית³⁶ והן השיטה האיזורית.³⁷ בכמה מדינות קיים שילוב של שתי השיטות,³⁸ או פיתוח של אחת השיטות.³⁹

מנויי נציגי השבטים לבית הדין הגדול. בעקבות דברי המהרש"א בענין עיבור השנה יש מקום לדון האם בימות המשיח יהיו הדיינים העוסקים בעיבור השנה נציגי יהודה, הגליל ועבר הירדן, כבעבר, ואכמ"ל.
³¹ ראה Democracy and its Critics עמ' 149 דיון על חשיבות בחירות יחסיות. על שיטה זו כשיטה יותר דמוקרטית כותב גם The Constitution of Liberty עמ' 105.
³² ראה EB (2008) proportional representation, Development and debates. על יעילות השלטונית ראה סעיף נז.
³³ על הקושי להגדיר איזורים בבחירות איזוריות ראה EB (2008), election, Districting and apportionment.
³⁴ וראה שם, שקיים חשש שהמגדירים יחלקו את האיזורים להנאתם ולטובתם הפוליטית.
³⁵ ראה מדינאות יהודית עמ' 82.
³⁶ UNIVERSAL DECLARATION ON THE INDEPENDENCE OF JUSTICE שהתקבלה במונטריאול ב 10.6.83 סעיפים 2.13.
³⁷ ראה ICL חוקת הולנד 53, שחברי שני בתי הנבחרים יבחרו בבחירות יחסיות.
³⁸ ראה ICL חוקת צ'כיה 18 (1) וחוקת פאראגוואי 118.
³⁹ ראה ICL חוקת ספרד 68, שבת הנבחרים ימנה בין 300 ל 400 חברים וכל איזור בוחר ארבעה נציגים הנבחרים באופן יחסי. וראה שם חוקת הודו 80(4); שם חוקת אוסטרליה 26 (1); שם חוקת לוקסמבורג 51 (5) שחברי בית הנבחרים יבחרו מתוך רשימה מפלגתית, ושם (6) שהמדינה נחלקת לארבעה איזורים בחירה.
³⁹ ראה ICL בחוקה השבדית סעיף 3 7 (2) שמפלגה צריכה לקבל לפחות ארבעה אחוזים מקולות הבוחרים בפועל. סעיף דומה שם חוקת לוקסמבורג 51 (5). ראה שם חוקת אירלנד 16 (2.5) שחברי בית הנבחרים יבחרו בשיטת בחירות יחסיות בשיטת הקול הניתן להעברה ("transferable vote") (על שיטה זו ראה מדינאות יהודית עמ' 87 וראה שם שהדבר מקובל בעוד מדינות). וראה EB (2008), election, Systems of counting votes, Proportional representation, וכן שם proportional representation.

קכא. מפלגות¹

כותב פרופ' אייזנשטדט: "המפלגה (המודרנית) היא קבוצה של אנשים, הרוצים לתפוס ולקיים שלטון או להשתתף בו... במדינה המודרנית נתון המאבק על השלטון, במישרין, בידי המפלגות והן שמהוות את הגיבושים הקונטקרטיות של הכוח הפוליטי בתוך החברה המודרנית".²

מפלגות מציעות אלטרנטיבות שלטוניות הן מבחינת התכניות והן מבחינת המנהיגות. הן מסייעות לציבור הרחב להכיר את המנהיגים ונותנות ערובה מסוימת שהם יהיו נאמנים להבחנותיהם.³ המפלגות הראשונות בעולם, במובן שאנו מכירים בימינו, קמו לפני כמאתיים שנה.⁴

הנסיון המדיני מלמד שאין אפשרות מעשית לנהל משטר דמוקרטי ללא מפלגות.⁵

המחשבה המדינית עומדת גם על הנזק שמפלגות גורמות. הן מהוות גורם מפלג בין האזרחים, הן מאיימות על האחדות הלאומית ומעודדות שחיתות ודמוגוגיה.⁶ הנבחרים פועלים לטובת עצמם ולטובת ציבור בוחריהם וזאת על חשבון ציבורים אחרים ועל חשבון כלל הציבור.⁷ כותב גיימס מדיסון, ממייסדי ארצות הברית ונשיאה הרביעי: "אם נעיין ברשומות הקונגרס, כמו גם בהודאות גלויות הלב של מי שנתכבדו לשבת באותה אספה, ניווכח לדעת שלעיתים קרובות מדי הפגינו החברים אופי של תומכים איש איש במדינתו, ולא של אנשים חסרי פניות המופקדים על אינטרס משותף".⁸ כותב ריינהולד נייבור: "האבות המייסדים של ארה"ב ראו בסיעתיות את הרע בהתגלמותו. החוקה האמריקאית נועדה למנוע את הופעת המפלגות הפוליטיות".⁹

מכיון שמשטר דמוקרטי נחשב בימינו למשטר הטוב ביותר,¹⁰ נתפסות המפלגות בימינו כרע במיעוטו.¹¹ בד בבד, נעשים מאמצים גדולים להקטין את הנזקים שהמפלגות גורמות ולאץ את נציגי המפלגות לפעול כראוי ולטובת הכלל.¹²

לפיכך על חברי מפלגה להקפיד על כך שהתאגדות פוליטית תהא משוחררת מתביעות פרטיות, דהיינו תביעות שלא נדונו באופן ציבורי מתוך דאגה לטובת הכלל,¹³ ועליהם לעשות מאמץ

¹ המונח מפלגה נמצא במקרא פעם אחת במובן של קבוצה או משמרת, ראה דברי הימים ב לה: "ויסירו העלה לתתם למפלגות לבית אבות לבני העם להקריב ליי".

² ש. נ. אייזנשטדט, "תכונות יסוד של המדינה המודרנית", מדינה וחברה א עמ' 90 – 91.

³ EB (2008), Political party, Parties and political power, Power and representation

⁴ ראה Political Order in Changing Worlds עמ' 130 – 132. ראה מש"כ על מפלגות שם עמ' 90 – 92.

⁵ ראה EB (2008), Political party, Parties and political power, Power and representation.

⁶ ראה EB (2008), Political parties, Future of political parties.

⁷ ראה Democracy and its Critics עמ' 30. חשש זה נכון לא רק לגבי מפלגות.

⁸ הפדרליסט פרק יז מס' 46.

⁹ בני האור ובני החשך עמ' 76.

¹⁰ ראה סעיף ק.

¹¹ ראה Political Order in Changing Worlds בעמ' 71, שהנסיון המדיני מוכיח שבמדינות שבהן אין מפלגות פוליטיות, ושבהן שולטות המשפחה, הקליקה החברתית או החמולה – השבט, יש יותר שחיתות.

¹² ראה סעיף מז.

¹³ ראה A Theory of Justice עמ' 226.

למניעת שוחד בחירות¹⁴ ולהגן באופן יעיל על המנהיגות מפני לחצים או פיתויים של סקטורים חזקים.¹⁵

כדי למנוע שחיתות יש צורך חיוני לטפח מנגנוני ריסון ובכללם הקמת מוסדות שלטון עצמאיים ולא פוליטיים המקבלים החלטות מקצועיות לטובת הכלל.¹⁶

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם אינה מזכירה מפלגות, ואף אינה קובעת שיש לאפשר לציבור לבחור מנהיג אחד מבין כמה מועמדים.¹⁷

חוקות של כמה מדינות קובעות, שמשטר תקין¹⁸ תלוי בקיומן של מפלגות.¹⁹ בארגנטינה קובעת החוקה שעל המדינה לתמוך במפלגות.²⁰

בכמה חוקות נדרשים חברי בתי הנבחרים ליצג לא רק את בוחריהם אלא גם את כלל האומה,²¹ לפעול על פי מצפונם ועל פי החוק ולא על פי תכתיבים כל שהם,²² ולפעול רק במסגרת השבועה שנשבעו בעת שהתמנו.²³

*

השיטה המפלגתית עומדת בניגוד לתורה. כותב הרב עמיאל: "מפלגה פוליטית מה זו אומרת? יותר משהיא מדברת על אהבה הדדית של החברים, חברי המפלגה, היא מדברת על השנאה למי שאינו שייך למפלגה זו. מפלגות פוליטיות על פי דרך התורה - כלום אפשר לא יהיה בזה משום 'תרת' דסתר? התורה אומרת 'קבל את האמת ממי שאמרה' והפוליטיקה המפלגתית מתיראת תמיד פן יבולע להפריסטיגיה שלה. התורה מלמדת לבלי לדבר אחד בפה ואחד בלב, לבלי להשתמש בלישנא דמשתמעא לתרי אנפי וכו' - ואילו הפוליטיקה המפלגתית? ברור הדבר כי כל

¹⁴ ביום כח בכסלו תשס"ב (13.12.01) דחה בית הלורדים באנגליה פסיקה של ערכאה נמוכה והורה שראש עיריית וסטמינסטר, סגן ראש העיר ושמונה פקידים ונבחרים נוספים יפצו את העירייה מכיסם בסך של כעשרים ושבעה מליון ליש"ט בשל הפסד כספי שגרמו לעירייה. התביעה טענה שהנאשמים ניצלו את סמכותם ואת מעמדם לרעה, מכרו לדיירי שכונות בהם גרו תומכיהם דירות מהדיר הציבורי במחיר מסובסד, ועקב זאת גרמו להפסד לציבור. עוד טענה התביעה שהנאשמים היו מודעים לכך שמדובר בפעולה בלתי ראויה (willful misconduct). השופטים הסבירו בפסק דינם, כי אין כל פגם בציפיה ובתקווה של נבחר הציבור כי פעולותיו יניבו תמיכה ציבורית ואלקטורלית, ובלבד שמטרת הפעולה אינה התוחלת הפוליטית האישית, אלא המטרה הציבורית שבבסיס הסמכות.

¹⁵ ראה A Theory of Justice עמ' 225 - 226 שיש צורך בהסדרים למנוע זאת. בין השאר מציע פרופ' רולס, שהמפלגות יקבלו תמיכה ציבורית.

¹⁶ ראה סעיף קנא.

¹⁷ ראה הכרזה סעיף כא. וראה Law Without Nations? עמ' 165, כי ההשמטה נעשתה כדי לרצות מדינות בעלות משטר קומוניסטי. הוא מעיר שעקרון זה נשמט גם באמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות.

¹⁸ ראה ICL חוקת ארגנטינה 38 (1); חוקת צרפת 4; חוקת שוויצריה 137.

¹⁹ ראה ICL החוקה השבדית 3 7; חוקת גרמניה סעיף 21; חוקת צרפת סעיף 4. לעומת זאת החוקה האמריקאית, אינה מזכירה כלל מפלגות, ראה החוקה האמריקאית הקדמה עמ' יט.

²⁰ ראה ICL חוקת ארגנטינה 38 (3).

²¹ ראה ICL חוקת יפן 15 ס"ק 2; חוקת בלגיה 42; חוקת בולגריה 67 (1); חוקת לוקסמבורג 50.

²² ראה ICL חוקת סלובקיה 73 (2); חוקת איסלנד 48; חוקת בולגריה 67 (2).

²³ ראה ICL חוקת צ'כיה 26.

עיקר המושג מפלגה פוליטית בא אלינו מן החוץ. מהפרלמנטריזם באו המפלגות הפוליטיות, כי לא הצדק מושל בעולם אלא הכח... אבל אצלנו אין צדק של כח, אלא צדק של תורה, שהיא צריכה לשלוט בכל חדרי חיינו.²⁴

למרות זאת, מזה כמאתים שנה שבקהילות פועלות מפלגות, ובכללן מפלגות של שומרי מצוות ויראי שמים.²⁵ חסידים לאדמוריים שונים, מתנגדים, ציונים ואנטי ציונים, אשכנזים, ספרדים וכל כיו"ב, העמידו מועמדים משלהן לתפקידי שררה ורבנות. כל קבוצה פעלה לטובת מועמדה ולעיתים קרובות השתמשה גם באמצעים האסורים על פי התורה כדי להבטיח את הצלחת מועמדה. קבוצות אלה עשו הסכמים אחת עם השנייה, הבטיחו הבטחות שונות לתומכיהן, גינו והשמיצו מועמדים אחרים, ועוד כיוצא בזה. לאחר שנבחרו, פעלו הפרנסים לטובת תומכיהם גם במקרים שאסור היה להם לעשות כן. הם הודיעו מראש מה הם חושבים על נושאים שונים העומדים על הפרק, ודווחו לאחר הצבעה כיצד הצביע כל אחד מהמשתתפים בדיון.

נחלקו הפוסקים בשאלה כיצד להתיר אל הפרנסים הנבחרים בשיטה המפלגתית ומה תוקף החלטותיהם. החזו"א פוסק: "ואם ז' טובי העיר שנבררו אינם טובים באמת, ובני העיר שבררו אותם לא היתה כונתם לשם שמים אלא כפי קירוב דעתם לאנשים מסוימים - אין להנבחרים שום כח".²⁶ הרב ואזנר פוסק: "בזמננו צ"ע אם יש לפרנסי העיר כח של ז' טובי העיר, כיון שבעו"ה הרבה פעמים השיקול דעת שלהם אינו נובע מחמת טובת בני העיר לבד אלא גם משיקולים פוליטיים וכד'... בערים הגדולות שבחירת הפרנסים אינה על פי התורה לא שייך כלל שיהיה לפרנסים כח של ז' טובי העיר".²⁷

הראי"ה קוק סובר שיש מקום להשלים בדיעבד עם משטר המבוסס על מפלגות, ושעל כגון זה ניתן לומר שמנהג עוקר הלכה. שני נימוקים עמו. א. "הרי המפלגות יש להן לכל אחת איזה ענין מיוחד שמתחדים בו ודינם כבעלי אומניות... והסברא נותנת שאם כל בעלי אומנות יכולים להסיע על קיצתן ודינם כבני עיר... , והוא הדין... המפלגות שהן דומין לבעלי אומנות כמש"כ".²⁸ ב. "ואין שום מקום ספק בזה שכל הענינים שבין אדם לחברו שייך בהו מחילה וויתור בין ביחיד בין בציבור, ומאחר שכך עלתה הסכמת הרבים ומנהגם שהיו הבחירות ע"פ היחסות כדי להמנע ממחלוקת, שזהו דין תורה ממש...".²⁹

²⁴ לנבוכי התקופה עמ' 206. על החיוב לנהוג לשם שמים ראה סעיף מז. וראה How the West Grew Rich עמ' 308, שבדמוקרטיה המודרנית שבהן פועלות מפלגות או נציגי קבוצות אינטרסנטיות מותנים השגים פוליטיים בקיומה של קואליציה מספיק גדולה כדי לתמוך בהצעות המטילות על כלל החברה את מימון הוצאותיה.

²⁵ ראה שו"ת דברי חיים תשובות נוספות לג: "ובדרך אגב אעיר אותך, נא ונא להפציר ולהזהיר את כל מי ששומע בקולו ומסתופף בצלו, לבל יתן יד... לעשות פירוד בין הדביקים תושבי אונגארן ואנשי פולין בענין מעות ארץ הקדושה, אדרבא יחדיו יתלכדו ולא יתפרדו. ואשר אחזה אנכי... אשר על ידי הפירוד שנעשה בעוה"ר, זה היה גרמא בנזקין חבילין דמעיקין התגברות האפיקורסים על יראי ה' שנענשו להפרד מהם מדה כנגד מדה...".

²⁶ חזו"א נזיקין ב"ב ד טו.

²⁷ קונטרס חיובי שכנים ותקנת הקהילות, סימן קסג א, עמ' מו. וראה שו"ת שבט הלוי ח שב: "ובזה"ז חושבים שע"י הזבל"א ניתן רשות לבעלי התחבולות להפוך דברי אלקים חיים". וראה סעיף קכ הערה 5. וראה שו"ת טוב טעם ודעת תליתאי לד; שו"ת זקן אהרן תנינא חו"מ קלב.

²⁸ שו"ת אורח משפט חו"מ ב.

²⁹ שו"ת אורח משפט שם. מסעיף כה הערה 33 משמע שזו גם דעתו של הרב חיים עוזר גרודזינסקי. וראה סעיף כד הערה 20, שכאשר אין אפשרות להנהיג את הציבור על פי דין תורה יש להנהיגו על פי עקרונות המוסר

בקהילות רבות הפוסקים השלימו עם מנוי פרנסים שבחירתם נעשתה שלא כדין תורה, עם מנוי פרנסים פסולים ועם החלטות שהתקבלו בנוהל פגום

מתן זכות בחירה לפסולים פוסק הלבוש: "... אבל בדורות הללו שבעוונותינו הרבים הרבה מחזיקים במחלוקת בלי טעם ולא ריח וכל כוונתם לא לשם שמים, אם היו צריכין לשאול כל יחיד ויחיד בפרט בקהילות הגדולות, לא היו מסכימים לעולם על חזן אחד... לכך טוב וישר הוא שבוררין ברורים למנות שליח צבור על פי רוב פורעי המס שביניהם אפילו פסולים עמהם, ואפילו אם יהיו הרבה יחידים כנגדו הולכים אחר הרוב משום תקנת הקהילות"³⁰.

בחירה בנוהל פגום פוסק המהרש"ם: "וגם במקצת מקומות שנהגו למנות פרנסים מן הערכאות על פי רוב חתימות... וזה בודאי לא הוי רוב על פי דין... ואולי יש לומר... דעכשיו נשתנו המנהגים... דגם בזה נשתנו המנהגים, וכיון שנהגו לברור המנהיגים בדרך זה שוב מהני עשייתם מכח המנהג"³¹.

בחירות פרנסים הן על פי רוב רגיל ולא פה אחד.³²

התמנו פרנסים פסולים³³

התעלמו מדעת מרא דאתרא³⁴ כותב מהרלב"ח: "מעשה שהיה כך היה. כי בעיר אחד נתקבצו כל אנשי הקהל יצ"ו בבית הכנסת שלהם לברר אנשי המעמד להיות רואי כל צורכי הקהל כמנהגם. ובהיות כי לא היו מוסכמים בברירה, והיה ביניהם חילוק, עלתה ההסכמה ביניהם לחלות פני החכם מהקהל קדוש יצ"ו שהוא יהיה הבורר. וענה החכם ואמר: יותר טוב הייתי חפץ שאתם תעשו הברירה ולא תטריחו אותי לדבר זה כי אני יודע שאנשי השכל שביניכם, אם אברור אותם לאנשי המעמד יתרעמו עלי; והאחרים, שתופסים המינוי בקהל בכבוד גדול, אם לא אברור אותם גם כן יתרעמו ממני...".³⁵ מהר"ח פאלאגי כותב: "ובאו אלי

הטבעי ודרך ארץ. נראה להוסיף, כי כאשר פרנסים פועלים שלא לשם שמים, הם עלולים לפגוע באזרחים, ראה סעיף מז הערה 19. כיום חשש זה קטן מבעבר בשל מחויבות המדינה לשמור על זכויות אזרח. עוד נראה להוסיף כי מכמה סיבות אין כ"כ נ"מ בימינו באיזה שיטה נבחרים הפרנסים, ראה סעיף קט הערה 23. על תוקף החלטות של פרנסים שאינם ראויים ראה סעיף קלט.

³⁰ לבוש התכלת נג כ. וראה שו"ת משאת בנימין ז: "... מאחר שנהגו כך מכמה שנים שבוררין שמאים ע"פ רוב הקהילה. ואף על פי שיש ביניהם קרובים אין מדקדקין בכך כאשר מבואר בשאלה. א"כ מנהג כזה מבטל ההלכה...". וראה מ"ב סימן נג ס"ק נג.

³¹ משפט שלום, קונטרס תיקון עולם סימן רלא ו. וראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' ככ משנת ת"ל לפ"ק: "התמנות אמטין שנתמנו על פי הרוב יעשה דוקא על פי פתקין ולא בעל פה...". וראה הרב הדא"א, "רוב דעות במו"מ בכתב", התורה והמדינה ט - י תשי"ח - תשי"ט עמ' מג - מח.

וראה שו"ת מהרש"ם א י שמעיקר הדין יש תוקף רק להחלטה שהתקבלה ברובו מתוך כולו, ראה סעיף קלז ובעיקר הערה 20. כמו כן, לדעת המהרש"ם בתשובה הנזכרת שם, מועמד אינו יכול להסתפק ברוב קולות המשתתפים בהצבעה, כפי שנדרש על ידי דינא דמלכותא שם, ועליו לזכות ברוב קולות של בני העיר. על הדעות השונות בענין זה ראה סעיף קכח.

³² ראה סעיפים קט קיט.

³³ ראה סעיף קיח. וראה חידו"א בבלי סוטה מ א ד"ה גבי אמר איהו וכי: "אבל מן הראוי שהלומדים והרבנים בעצמם יבררו להם ראש כמו שהיה בדורות הראשונים...". וראה ספר התקנות בעריכות שלום בר אשר עמ' 343 - 345, תקנה משנת תק"י, שרק בית דין ממנה את גבאי בית הכנסת.

³⁵ שו"ת מהרלב"ח לח.

לחלות פני שאנכי אהיה הממנה הממונים חדשים ואנכי לא הייתי רוצה מכמה סיבות ובפרט כי כח כל הציבור הם בידם...³⁶”
החלטות התקבלו בנוהל פגום³⁷

גם הסוברים שיש תוקף מחייב להחלטות פרנסים שנבחרו כנציגי מפלגות מודים שלפרנסים אלו יש סמכויות מופחתות.³⁸

החוקת עולם פוסק שראוי לטפח משטר רב מפלגתי: "... אבל יען כי לעשות אגודה אחת במדינה לא נכון כי מזה נמשכת לממשלת אלימות, כי הן האגודות הפוליטיות והן האגודות הדתיות והספרותיות כל שבחן הוא ברביון ולא שאחת תהיה המכריעה וזוהי הדרך הדימוקראטית. ודימוקראטיה זו היתה לנו ויש לנו גם בממשלת התורה".³⁹

נשארה בעינה הדרישה מכל בוחר ובוחר ומכל פרנס ופרנס לפעול תמיד לשם שמים.⁴⁰ כותב הרב נבנצל: "במחנה הרוצה במלכות ה', למשל, יש הטוענים שהמדינה תועיל למטרה זו, ויש הטוענים שהמדינה מפריעה. יש התומכים בגיוס בני הישיבות ויש המתנגדים. יש מי שאומר הלל עם ברכה ביום העצמאות, או הלל בלי ברכה, או לא הלל ולא ברכה, ושאר דעות מדעות שונות, וכל אחד עם השקפתו המיוחדת. אבל היעד המשותף לכולם, מן הקצה אל הקצה, הוא מלכות ה' שתתגלה במהרה בימינו... יכול כל אחד לבחור את הקרוב להשקפתו ולליבו".⁴¹

³⁶ משא חיים תורת המנהגות קכח .

³⁷ ראה סעיף קלז. פעמים רבות מצאנו שהפוסקים לא מחו על קיומם של מנהגים שלא מן הדין, שהתקבלו בעיני הנהגת הציבור, ראה משפט שלום, קונטרס תיקון עולם ו. הם השלימו עם מנהגים שלא מן הדין גם בבתי הדין ראה לדוגמה שו"ע חו"מ ז יב; שו"ע חו"מ לג יח; שו"ע חו"מ לו יח; שו"ת שארית יוסף מ. נראה שהחלטה להסכים בדיעבד להסדרים שלטוניים שיש בהם פגמים דומה לקבלת עצת יתרו שמשח רבינו לא דון בעצמו אלא ימנה דיינים, זאת למרות שמבחינה עקרונית היה רצוי לנהוג אחרת. היא אף דומה לעצת יתרו במובן זה שהתקבלו אצלנו סדרי שלטון שהיו מקובלים בקרב אומות העולם. וראה במבוא הערה 30.

³⁸ ראה סעיפים קט קנ. וראה שו"ת מהרש"ם א י, על סמכות פרנסים כיום למכור בית כנסת.
 וראה שו"ת דברי מלכיאל ה רל: "נראה דאף דבדין אסור לאחד לומר שהוא חולק על השנים בדין והוי הולך רכיל... מכל מקום בפשרה ובזבל"א מותר לעשות כן דהא יודע שכל אחד מצדד בזכות מי שבירר אותו...".
 וראה פלא יועץ ערך ברורים שכותב בפירוש שגם בוררים אינם רשאים לומר מי היה בדעת מיעוט.
 נראה לומר, שאפילו מי שסובר שפרנסים אינם חייבים להמלך באדם חשוב, יודה שבמשטר רב מפלגתי בעיני הסכמת אדם חשוב לכל החלטה, וראה סעיף קכט הערה 22.

³⁹ חוקת עולם ב עמ' 363. וראה אגרות הראיה א אגרת רכז, ודבריו הובאו בסוף סעיף מג. וראה סעיף ריו הערה 19.

⁴⁰ ראה מנחת חינוך פא א, שגם בקבלו עליהם פסולים לדון אסור לדיינים להטות את הדין. וראה סעיף מז. ראה The Constitution of Liberty עמ' 105, שקביעת אוכלוסיית הבוחרים היא במדה רבה שרירותית, ולדעתו אין הצדקה שפקידות ציבורית וכל הנהנים מקופת הציבור ישתתפו בבחירות.

⁴¹ שיחות לספר בראשית יד. כיו"ב ראה התורה המשמחת עמ' 251 בשם הרש"ז אויערבאך. וראה שו"ת דברי חיים תשובות נוספות סימן טז: "שגורה בפי כי עיקר החסידות לעשות רצון צדיק הדור, ולא כאנשים המהתלים ומשחקים במי שאינו נוטה אחר רבו שהוא בחר בו, כי שגור בפיהם שאין קדוש רק רבם ושאר צדיקי הדור מחרפים ומקללים, ובאמת אין זה דרך חסידות רק דרך אפיקורסת, ובאמת אנשים האלה חסרו דעת ושכל, ולבב אנוש אין להם כידוע...".

הפרנסים אינם רשאים לפעול לטובת בוחריהם בלבד, ועליהם לפעול להגשמת כלל יעודי התורה.⁴²

כאשר עומדות על הפרק הכרעות גורליות מן הראוי לנציגים להמלך בבחורים.⁴³ כל חבר מפלגה מצוה לכבד חברי מפלגות אחרות. כותב הרב מאיר בר אילן: "... אפשר לשנוא איש את רעהו גם בלי כל מפלגתיות ואפשר, וגם מן הצורך, להיות מפלגתיים ולקיים 'ואהבת לרעך כמוך' בכל לבי".⁴⁴ כותב הרב צבי יהודה הכהן קוק: "חלילה לנו להגדיר בכללה את האופוזיציה שאינה מבקשת את טובת הארץ אלא עוסקת בחיפוש מומים והבלטתם. ההדרכה הנבואית של דבר ה' אל זכריה 'ואיש את רעהו אל תחשבו בלבכם' חיובית וקיימת היא, לא בלבד ביחסי האישים היחידים בין אחד לחברו, אלא לא פחות מזה, ועל אחת כמה וכמה, ביחסי הגופים הצבורים שבתוכנו. ההדרכה התורנית... 'הוה דן את כל האדם לכף זכות'... כוללת את הרבים ואת הגופים הצבוריים".⁴⁵

גם כאשר פרנסים מתמנים על בסיס מפלגתי יש תוקף רק להחלטות שהן לחיזוק הדת ולתיקון העולם.⁴⁶

קיומן של מפלגות אינו פוטר מהמחויבות להמשיך ולחפש דרכים אשר תשפרנה את התנהלות כלל המנהיגים ובפרט את התנהלותם של פרנסים המייצגים מפלגות של יראי שמים.

בימות המשיח עולם כמנהגו נוהג.⁴⁷ מסתבר, איפוא, שתהיינה התאגדויות שונות של הציבור,⁴⁸ ובכלל זה התאגדויות המשפיעות על ההחלטות השלטוניות.⁴⁹ עם זאת, חזקה על המלך המשיח ופרנסיו, שיתעלו להתעלות מעל אינטרסים צרים. כותב הראי"ה קוק: "אמנם צד האומה הוא בעל מעלות ומפלגות שונות, וזהו אושר האומה והצלחתה בהיותה מרובה בפלוגות, ובבלד שהכל יכוונו לבם למקום אחד".⁵⁰

⁴² ראה סעיפים כז – לא מו. וראה פלא יועץ ערך ברורים.

⁴³ ראה סעיף לח הערה 23. וראה עתון שערים מיום כ"ז סיון תשי"ד עמוד השער: "... הח' איידלמן... סיפר בקצרה על 'מאורעות פתח תקוה' בהדגישו, כי פא"י הסתמכה על דברי החזון איש שהורה להם: 'בבואכם לבחור בין הימין והשמאל שאלו לדעת בוחרים' ". דברי החזון"א, שבאותה עת כבר הלך לעולמו, נאמרו כהנחיה כללית, ולא בנוגע ל'מאורעות פתח תקוה'. תודה לד"ר חיים שלם שהפנה את תשומת לבי למקור זה. וראה סעיף קכה הערה 23.

⁴⁴ מכתב בכת"י מיום עש"ק פרשת שירה התרצ"ד לבנו ד"ר טוביה בר אילן.

⁴⁵ לנתיבות ישראל ב עמ' רכו.

⁴⁶ ראה סעיפים לח קלט.

⁴⁷ ראה סוף סעיף נב. וראה שם שהראב"ד חולק.

⁴⁸ על התאגדויות ראה סעיף רכט.

⁴⁹ על אפשרות שליד המלך המשיח יפעל גוף מייצג שבו יושבים נציגי ציבור ראה סעיפים סד צה.

⁵⁰ עין איה ברכות ב פרק תשיעי סח.

קכב. מנוי רבנים, דיינים ומורי הוראה

רב מדינה מנוי רב מדינה מוטל על אזרחי המדינה ועל פרנסיהם. במעלהין תקנו: "והרב מדינה נר"י יתקבל דוקא בוועד התחדשות ראשי מדינה ומבוררים מדינה יצ"ו".¹

מרא דאתרא מנוי מרא דאתרא מוטל על תושבי העיר. במקומות אחדים תהליך הבחירה בוצע על ידי הצבעה באסיפת כל הקהל. החקרי לב מעיד: "מנוי מרביץ תורה שיהיה בעצת כל פורעי המס (מערך עשר ולמעלה)... רובם מתוך כולם".² במקומות אחרים הפרנסים הם שהיו ממנים את הרבנים. במעלהין תקנו: "קבלות רב וחזן ושמש על פי ל"א אנשים כנהוג בכמה קהלות קדושות".³ בירונה תקנו: "יושם פארט מצד השלשה פרנסים... לבחור מתוך הק"ק יצ"ו ששה אנשים אצל השבעה הנבחרים כבר, אשר עליהם יהא מוטל לבקש אלוף דורש ומלמד ומדריך העם בדרך הישר... וכל אשר יעשו ויתנו עמו בכמות ואיכות יהיה עשוי ויחוייבו כל בני הק"ק יצ"ו לקיימו כאילו נעשה בהסכמת כל בני הק"ק יצ"ו".⁴ בטיקטין החליטו: "בהתאספות האלופים רוזנים קצינים ראשים ומנהיגים בצירוף העדה הקדושה לקבלת הרב למז"ט לקהלתנו יצ"ו...".⁵

דיינים מצות מנוי דיינים סמוכים מוטלת על הצבור,⁶ אולם נחלקו הדעות מי ממנה אותם בפועל.⁷

הרמב"ם פוסק: "ואין עושין סנהדרין קטנה לכל שבט ושבט ולכל עיר ועיר אלא על פי בית דין של שבעים ואחד".⁸

לדעת האברבנאל, העומדים בראש השבטים ממנים את הדיינים בערים.⁹

השלחן ערוך פוסק: "... דזהו בכלל דינא דמלכותא להושיב דיינים ושופטים מי שירצה".¹⁰ לדעת הרב זילטי מלך ממנה רק בתי דין של שלושה דיינים.¹¹

¹ תקנות מדינת מעלהין ועד גאיי ת"י לפ"ק קמה.

² חקרי לב ב יו"ד נדרים ריז דף פא סימן מט.

³ תקנות מדינת מעלהין, ועד קרעמזיר תמ"א לפ"ק תב. וראה משא חיים מערכת מ אות עו, שבאיזמיר בתקופות מסוימות כלל הציבור בחר ברב ובתקופות אחרות רק טובי העיר.

⁴ פנקס קהל וירונה א תכ.

⁵ פנקס קהל טיקטין 486.

⁶ ראה ספר החינוך תצא. וראה אברבנאל ריש פרשת שופטים: "והנה אדון הנביאים ביאר בזה שהשופטים שיהיו בישראל שאין ראוי שימנה אותם המלך ולא יהיו מידו אבל שהעם ימנו אותם רוצה לומר שכל שבט ושבט ימנה את השופטים הראויים בכל עיר מעריהם". יש להעיר, שבמצוה תצו העוסקת במנוי מלך כותב ספר החינוך שהמצוה מוטלת רק על הזכרים ואילו לגבי מנוי דיינים אין הוא כותב על מי מוטלת המצוה. על המצוה למנות דיינים ראה סעיף כג.

⁷ ראה סעיף קיג.

⁸ רמב"ם סנהדרין ה א. וראה בבלי סנהדרין טז ב: "כדאשכחן במשה דאוקי סנהדראות ומשה במקום שבעים וחד קאיי".

⁹ ראה אברבנאל דברים טז יח ד"ה הכונה השניה. לשיטתו צ"ל שבית דין הגדול ממנה דיינים בכל עיר רק העומדים בראש השבט אינם ממנים. וראה מרגליות הים סנהדרין ב א אות לו.

¹⁰ שו"ע חו"מ ג ד בהגה. וראה שו"ת הרמ"א עג שהדברים אמורים גם בארץ ישראל. וראה סמ"ע ס"ק יז: "מיהו צריך שיהא גמיר וסביר...". וראה תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 10: "ברם ברמב"ם... כתוב: 'כל סנהדרין או מלך או ראש גולה שהעמידו להן לישראל דין שאינו הגון וכו'... מכאן משמע שהכח הראשוני למנות דין הוא ביד הסנהדרין הגדולה אלא שהיא יכולה למסור כח זה ביד המלך". וראה שו"ת

לדעת הרב פרלא, תושבי העיר הם הממנים בית דין של שלושה: "... דאין צריך למנותו ע"פ ב"ד של שבעים ואחד. אלא העיר עצמה מעמדת ב"ד של שלושה".¹²
 אין חובה להמלך בנביא לפני מנוי דיינים.¹³
 בהעדר שלטון מרכזי, על כל קהילה למנות לעצמה דיינים.¹⁴

כאשר אין דיינים סמוכים, יושבים בדין רק שלושה דיינים.¹⁵
 בתקופת התלמוד היו הדיינים מתמנים על ידי השלטון המרכזי. בבבל הם היו מתמנים על ידי ריש גלותא ואילו בארץ ישראל - על ידי הנשיא.¹⁶
 בתקופת הגאונים ראשי הגולה מינו חלק מהדיינים ואת שאר הדיינים מינו ראשי הישיבות.¹⁷
 בתקופה יותר מאוחרת מינו ראשי הישיבות את כל הדיינים. כותב ספר תשובות הגאונים: "כך ראינו כי המנהג בבבל שבית דין הגדול הן ממנין דיאנין בכל פלך ופלך וכותבין לו לדיאן איגרת רשות וקוראין אותו בלשון ארמית פתקא דדיאנותא".¹⁸
 בקהילות הפרנסים מינו את הדיינים בדרך כלל. פוסק הרדב"ז: "ובוררין להם הצבור מי שראוי לכך וממנין אותו לדיין עליהם וכיון שהם בוררין אותו הוי כאלו קבלוהו עליהם כולם אפילו אותם שלא היו בשעת הברירה שהרי הוברר מטובי העיר במעמד אנשי העיר".¹⁹
מורה הוראה מנוי מורה הוראה מוטל על תושבי העיר, בדרך כלל הפרנסים מינו את מורי ההוראה.²⁰

עמוד הימיני גו: "... בתפקיד המלך מונה הרמב"ם 'לעשות משפט'... ומכח שררה זו... יש לו למנות שופטים כמו הסנהדרין". וראה דברי הימים ב יט ד - ה: "ויש יהושפט בירושלים... ויעמד שפטים בארץ בכל ערי יהודה הבצרות לעיר ועיר". וראה דברים טז יח: "שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך...", ומבאר הראב"ע: "וכן מצאנו שעשה יהושפט". וראה רמב"ם סנהדרין ד ז שדוד המלך סמך שלשים אלף זקנים ביום אחד, והלח"מ מעיר שם שהגירסא בירושלמי היא תשעים אלף. ולכאורה יש לומר שרק מלך שהוא בעצמו סמוך רשאי לסמוך דיינים ולמנותם, אולם מצאנו שריש גלותא מינה דיינים גם לאחר שפסקה הסמיכה מישראל ועדיין צ"ע. מסתבר שמלך ישראל שאינו דן גם אינו ממנה דיינים.
 11 ראה משנת יעבץ חו"מ ז ח.
 12 ביאור על ספר המצוות לרס"ג מנין שישים וחמש הפרשיות פרשה א. וראה ערוך השלחן חו"מ א יח שמצוה להעמיד בכל עיר ועיר, בין בארץ ובין בחוץ לארץ בית דין של שלושה. הוא אינו מפרט מי מצווה להקים את בתי הדין העירוניים. וראה הערה 26.
 13 ראה סעיף קיג.
 14 ראה סעיף כג. וראה שו"ת שבות יעקב ב קמג.
 15 כשאין דיינים סמוכים לא דנים דיני נפשות, ראה סעיף רצו. וראה סעיף כב הערה 15.
 16 וראה ספר החינוך תיד, שמצות מנוי דיינים מוטלת על בית הדין הגדול ועל ריש גלותא, וצ"ע אמאי לא כתב שגם מלך ממנה דיינים.
 17 ראה בתי הדין וסדריהם אחרי חתימת התלמוד פרק ד.
 18 תשובות הגאונים - הרכבי קפ.
 19 שו"ת רדב"ז ג תקט. וראה יש"ש ב"ק פרק תשיעי ז; שו"ת חוות יאיר קנו. ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא, החלטה ט משנת שפ"א לפ"ק; החלטה כו משנת שפ"ז; החלטה תקעו משנת תל"ז. לפ"ק. וראה פנקס ועד ק"ק פאדוואה החלטה יד משנת של"ח לפ"ק.
 20 ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה ד משנת שפ"א לפ"ק.

בעיר שיש בה מרא דאתרא יש למנות דיינים ומורי הוראה בהסכמתו.²¹
 לבחירת רב ראשי, מרא דאתרא דיינים ומורי הוראה צריכים להסכים גם רב בנין החכמים.²²
 פוסק מהרשד"ם: "ואם לענין ממון הקהל הקפיד שיהיו הנקבצים מבעלי כיסים לא משאר בעלי
 בתים, בדבר הצריך לידיעת התורה יכנסו במנין עמי הארץ? אסור לעלות דבר כזה על לב."²³
 במערהין החליטו: "גם באותן הקהילות שיש להן קצבה כמה אנשים יהיו בקבלות הרב,
 מחוייבים להיות בשעת מעשה כל המורינות מפורעי מס."²⁴
 לכל מנוי צריכים להסכים רב מנין התושבים, שהרי אין ממנים פרנס על הציבור אלא אם כן
 נמלכים בציבור תחילה.²⁵

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות לנוהל בחירת רבנים, דיינים ומורי הוראה.²⁶

*

כיום קיימים מנהגים שונים בנוגע לשיטת מנוי שופטים.²⁷ במדינות אחדות המנוי פוליטי
 ובאחרות לא. בכמה מדינות קיים גוף בוחר המורכב מנציגים פוליטיים ומנציגים שאינם
 פוליטיים.

נהלים שונים אלה באים לידי בטוי בחוקות. בסלובקיה בית הנבחרים ממנה את השופטים
 לאחר שהממשלה ממליצה עליהם.²⁸ פאראגוואי בית המשפט העליון ממנה שופטים בעקבות

²¹ ראה ערוך השלחן יו"ד רמב"ק; שו"ת ציץ אליעזר ה' ד.

²² ראה סעיף קל. וראה סעיף ק"ח שלמנוי הפרנסים צריכים להסכים החכמים ומרא דאתרא.

²³ שו"ת מהרשד"ם יו"ד רכז.

²⁴ תקנות מדינת מעהרין, ועד קרעזמיר תנ"ד לפ"ק תנה (יג). על מורנו ראה סעיף יז הערה 19.

²⁵ ראה שו"ת הרשב"ש תרי"א: "ובענין דיינות, דבר ברור הוא שאין להעמיד על הצבור אלא דיין הגון... אבל זו אינה אלא במעמידן על הצבור שלא ברצונם... וכך הם דברי הרמב"ם ז"ל, כל סנהדרין או מלך או ראש גולה שהעמידו להן לישראל דיין שאינו הגון ואינו חכם בחכמת התורה וראוי להיות דיין... הרי זה שהעמידו עובר בלא תעשה וכו'... ולכשתבונן בה תמצא שלא נאמרו הדברים אלא במעמידו על הצבור שלא ברצונם". עולה מדבריו, שלמלך ואפילו לסנהדרין יש רשות למנות שופט גם בניגוד לרצון הציבור. וצ"ע. וראה סעיף ק"ב הערה 51.

²⁶ כאשר יד ישראל תקיפה עדיף שהשלטון המרכזי יסדיר את מנוי הדיינים בערים. מנוי כזה יבטיח מנוי דיינים יותר איכותיים ויבטיח יותר תיאום בין בתי הדין בכלל המדינה, ראה סעיף קמב. וראה הצעת החוקה, תחוקה לישראל על פי התורה עמ' 5 – 16 סעיף 74: "כל השופטים... יתמנו על ידי נשיא המדינה על פי הצעת שר המשפטים... שופטי בתי הדין הדתיים יתמנו על ידי נשיא המדינה, על פי הצעת שר הדתות, אשר ישים על לב את המלצת המועצה הדתית העליונה של אותה עדה". וראה שם עמ' 46, הערת הרב אונטרמן שהוא מתנגד לתת סמכות כה רחבה לשר הדתות ומציע שיתמנו רק דיינים המומלצים על ידי הרבנות הראשית. על השאלה מי ממנה את בית הדין הגדול ראה שו"ת משפטי עוזיאל ד חו"מ ב. מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על סעיף זה, ניתן להניח שמקובל עליהם שהשופטים והדיינים מתמנים על ידי השלטון המרכזי ולא על ידי השלטון המקומי.

²⁷ על שיטות מנוי שונות ראה ב EB (2008) court, Court structure and organization, Professional judges in the civil-law tradition, ושם Professional judges in the common-law tradition.

המלצת מועצה משפטית.²⁹ בארגנטינה הנשיא ממנה את השופטים על פי המלצת המועצה המשפטית ובהסכמת הסנאט.³⁰ בגרמניה הנשיא ממנה את השופטים הפדרליים.³¹ החוקות השונות קובעות אפשרויות שונות למנוי שופטי בית המשפט העליון ושופטי בית משפט לחוקה. בבלגיה המלך ממנה את השופטים השונים מתוך רשימות שחלקן מוגשות לו על ידי בית הנבחרים, וחלקן על ידי שופטים ועל ידי נציגי האיזורים.³² בארצות הברית ובארגנטינה הנשיא ממנה את שופטי בית המשפט העליון אך הוא זקוק לאישור הסנאט.³³ בסלובקיה הנשיא בוחר את שופטי בית המשפט לחוקה מתוך עשרים מועמדים שמציע לו בית הנבחרים.³⁴ בצרפת ובגרמניה שופטי בית המשפט העליון נבחרים חלקם על ידי בית הנבחרים וחלקם על ידי הסנאט.³⁵ באיטליה השופטים מתמנים על ידי מועצה משפטית.³⁶

²⁸ ראה ICL חוקת סלובקיה 145 ששופטים מתמנים על ידי בית הנבחרים ובהמלצת הממשלה.

²⁹ ראה ICL חוקת פארגוואי 251 ושם סעיף 262.

³⁰ ראה ICL חוקת ארגנטינה 99 4.

³¹ ראה ICL חוקת גרמניה 60 (1).

³² ראה ICL חוקת בלגיה 151 (1).

³³ ראה חוקת ארצות הברית של אמריקה סעיף ב פסקה 2 ב. וראה ICL חוקת ארגנטינה 99 4.

³⁴ ראה ICL חוקת סלובקיה 134 (2).

³⁵ ראה ICL חוקת צרפת 67 (2) וחוקת גרמניה 94 (1).

³⁶ ראה ICL חוקת איטליה 104.